

VERITATIS IMAGO

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik online

www.veritatisimago.hu

2018/3-4.

VERITATIS IMAGO

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik online, negyedévente

2018/3-4.

www.veritatisimago.hu

Főszerkesztő
Nagy Imre

Szerkesztőségvezető
Medgyesi Konstantin

Tematikus szerkesztők

Bíró-Balogh Tamás
Forgó Géza
Mód László
Nátyi Róbert
Pópity Dániel
Tóth Benedek
Tóth István
Varga András
Varga Sándor
Vukov Anikó Veronika

Technikai szerkesztő
Czukor Péter

Szerkesztőségi koordinátor
Hegedűs Anita

A tanulmányok lektorai

Miklós Péter
Orbán Imre
Tóth István

Logóterv
Magyar Milán

Szerkesztőség
Móra Ferenc Múzeum
Szeged, Roosevelttér 1-3.
E-mail cím: info@veritatisimago.hu
Telefonszám: +36 62 549 040

Kiadja
Móra Ferenc Múzeum (Szeged, Roosevelttér 1-3.)

Felelős kiadó
Fogas Ottó igazgató

TARTALOMJEGYZÉK

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

FORGÓ GÉZA: <i>Makótól Fiuméig. Hajnal Antal, a fiumei (Rijeka) kikötő tervezője</i>	1
SIPOS JÓZSEF: <i>Bethlen 1922-es kampánya a külpolitikai kérdésekről</i>	13
FÁRI IRÉN: <i>Sorsok 1944 – Zsidó fotográfusok Szegeden</i>	20
FARKAS LÁSZLÓ RÓBERT: <i>A „kulturális földosztás” Szegeden. A szegedi színházi élet beindulása 1944/45-ben</i>	33

Makótól Fiuméig

Hajnal Antal, a fiumei (Rijeka) kikötő tervezője

Forgó Géza*

* József Attila Múzeum, Makó

Kulcsszavak

Hajnal Antal
Makó
Fiume
Rijeka
kikötő
Magyar Mérnök és Építész Egylet
tengerészet

Antal Hajnla
Makó
Fiume
Rijeka
port
Hungarian Engineers and Architects' Association
marine

Absztrakt

Hajnal Antal 180 évvel ezelőtt, 1838. augusztus 31-én született Makón. Édesapja református tanító, majd Békés város lelkésze volt. Hajnal Antal a József Műegyetemen szerzett mérnöki diplomát, kezdetben Békés megyében, majd 1867-től a Közmunka és Közlekedési Minisztériumban dolgozott. Az 1870-es évek közepén hozzá került a fiumei kikötőépítés tervezése, 1877-ben a kikötő építészeti hivatalának vezetését bízták rá. Az egyetlen magyar tengeri kikötő építésére a magyar állam hatalmas összegeket fordított. A kikötőfejlesztésre készített tervek közül az övét fogadta el a nemzetközi zsűri 1884-ben. Tervei nyomán három ciklusban valósultak meg az építkezések és lett Fiume Európa 10. legnagyobb kikötője. Hajnal Antal aktívan részt vett a Magyar Mérnök és Építész Egylet munkájában, többször publikált annak folyóiratában. Református vallása is fontos volt számára. Presbitere volt a Dunántúli Református Egyházkerületnek. 1907. január 17-én hunyt el Fiumében.

Hajnal Antal mérnöknek, a fiumei kikötőépítés vezetőjének életéről még viszonylag kevés ismerettel rendelkezünk, pedig a Fiumei Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság (1870–1918) „döntően magyar, de jelentős mennyiségű olasz, valamint német nyelvű iratai” ismertek az ún. Hungarica jelentések óta, sőt abba már több kutató is betekintést nyert. A Somogy Megyei Levéltár a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratainak jegyzékét is elkészítette (Crnković-Bószte 2011: 6). Feltételezhető, hogy a helyi sajtóban is található róla hír, így pl. a *Fiume* vagy a *Magyar Tengerpart* hasábjain, illetve az olasz nyelvű lapokban. Az egykori Kereskedelemügyi Minisztérium anyagában a kikötő építésével kapcsolatos dokumentumok között megvan Hajnal Antal jelentése az 1872 és 1879 közötti évekről (Bélay-Kohut 1961). Bővebb ismereteket az ezekben fellelhető, Hajnal Antalra vonatkozó iratanyagok áttekintése adhat, valamint a horvát szakirodalom, amely ma már számon tartja tevékenységét (Palinić 2009: 436).

Hajnal Antal születésnapját a legtöbb forrás tévesen adja meg 1838. szeptember 1-jében (Szinyei 1896: 270; Kenyeres 1967: 657). A pontos időpont 1838. augusztus 31. A következő napon keresztelték. Keresztszülei Juhász Antal lelkész és Kuthy Borbála voltak (Makó Belvárosi Református Egyház születési anyakönyvei 1838). Édesapja Hajnal Ábel (1802. április 6., Szentmártonháza – 1882. június 18., Békés) tudományos felkészültségű és sokoldalú műveltségű, református tanító. Feleségével, Sipos Eszterrel négy fiút neveltek fel: István (1837–1904) Békés vármegye főorvosa, a Ferenc József Rend lovagkeresztjének tulajdonosa (Dr. Hajnal István 1904), Antal (1838) mérnök, Albert (1841) Békés vármegye tiszteletbeli főorvosa (Hajnal Antal 1907) és Elek (1845), aki lelképásztor lett (Héjja 2009: 290).

Az édesapa rövid időt töltött Makón. 1834 és 1839 között irányította a makói református fiúiskolát, miközben kidolgozta az intézmény tanítási rendjét (Tóth 1993: 606). Hajnal Ábelt szeretettel marasztalták, mégis elköltözött Békés településre, ahol hamarosan lelkésszé választották (Tatár 1882: 829-838).

Fia, Antal, a középiskolai tanulmányait Békésen, majd a Debreceni Református Kollégiumban folytatta. A budai Joseph Polytechnicumot, a mai Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem elődjét 1855–1859 között végezte el, és szerzett ott mérnöki diplomát. Az egyetemen kiváló tanárai voltak. Így pl. Nendtvich Károly kémikus, Kruspér Ferenc, aki a méréstudományok és a geodézia professzora volt vagy Sztoczek József fizikus (Múltidéző 1993).

Hajnal Antal az egyetem után európai tanulmányútra indult, majd Békés vármegyében kezdte meg munkásságát. Megkapta a tiszteletbeli főmérnök címet is, de rövid idő eltelte után állásáról lemondott, és magánmérnökként

működött tovább (Szinnyei 1896: 270). Tagosítással és vízszabályozással, a Körös folyó szabályozásával foglalkozott. Elkészítette *Békés mezőváros elkülönözött legelőjének* színezett, vászonra kasírozott kéziratos átnézeti térképét, 1:288000-as méretarányban 1863-ban (Hungaricana.hu [é.n.]). A térképet a gyulai levéltár őrzi (Maksay 1965: 376).

Állami szolgálatba 1867. május 22-én lépett. A Mikó Imre vezette Közmunka és Közlekedési Minisztériumban mérnökgyakornokként helyezkedett el (Miklós 1937: 166). Közben talált időt arra is, hogy ismerkedjen hazájával. Tagja volt a Királyi Magyar Természettudományos Társulatnak, amelynek soraiba még Békésen lépett be, 1860-ban (Kátay 1866: 20). 1868. november 24-én például Aggteleken, a Baradla-barlangban járt. A faluban található vendégeknyvbe az alábbi kis bejegyzést írta: „Hajnal Antal miniszteri mérnök. Csodálta a természet nagyságát az Aggteleki barlangban” (Hazslinszky 2004: 45). Kezdetben a minisztérium utépítési, majd elnöki osztályán dolgozott. 1872. augusztus 18-án főmérnökké nevezték ki (Gazdasági Mérnök 1901a: 3). A Közmunka és Közlekedési Minisztériumban a folyószabályozási és a vasúti közlekedés helyett immár a vízépítési kérdésekkel foglalkozott. Itt került hozzá a fiumei kikötőépítés, amelynek az előadója volt (Szinnyei 1896: 270).

Fiume gazdasági és közlekedési fontosságát a felvilágosult abszolútizmus merkantilista gazdaságpolitikája ismerte fel (Eperjesi–Krámlí 2013: 71). 1766-ban megkezdték a kikötő kiépítését a partszakasz feltöltésével, de a hajók ekkor még a Fiumara folyó torkolatát tudták csak használni. II. József még trónörökösként 1755-ben járt a városban és megértette annak kereskedelmi szerepét. Fiume lehet az a kikötője Magyarországnak, mint Trieszt az örökös tartományoknak. Tanácsára Mária Terézia 1776. augusztus 9-én a várost a buccarii és a vinodoli kerülettel együtt Magyarországhoz csatolta. Ekkor kezdődött Fiume államjogi viszonya Magyarországgal, amely a trianoni békediktátumig tartott (Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben [é.n.]).

A magyar országgyűlés az 1807. IV. törvénycikkben a bekebelezést törvényesen is kijelentette. A fiumei kormányzóknak a főrendeknél, Fiume város követeinek pedig a karok és rendek tábláján (alsó ház) ülést és szavazatot adott. A napóleoni háborúk miatt azonban rövid ideig az ún. „Illyr királyság”-hoz tartozott. I. Ferenc 1822. július 5-én csatolta vissza Magyarországhoz. 1829-ben József nádor megbízta Rauchmüller von Ehrenstein országos építési főigazgatót, hogy vizsgálja meg a tengeri kereskedelem lehetőségeit. Az általa készített javaslat az alapja a későbbi építkezéseknek. 1847-ben István nádor már a Mária Terézia-kőgát alapkövét tetette le (Gonda 1906: 28, 42). A forradalom és szabadságharc idején Jelačić csapatai foglalták el, de az olasz anyanyelvű és többségű lakosság Magyarországhoz kívánt tartozni. 1868-ban még mindig csak egy 33 méter széles és 500 méter hosszú vízfelület állt a hajók rendelkezésére, valamint a Mária Terézia hullámtörő gát és az Adamich-móló, illetve a belső kikötő készült el (Crnković–Bősze 2011: 15).

A kikötő további fejlődéséhez gazdasági és politikai okok vezettek. A magyarországi vasúthálózatot 1860-ban kötötték össze Trieszttel, amely Ausztria kiemelt fontosságú kikötővárosa volt, és Bécs szándékai szerint a magyar terményeket is azon keresztül kívánták a világpiacra juttatni. A korszak magyar liberális politikusai viszont tudatosan küzdöttek a Béctől független magyar nemzetgazdaságért; Széchenyi és Kossuth egyaránt támogatta Fiume fejlesztését. Az országgyűlés elfogadta ennek támogatására a Buda–Fiume vasútvonal megépítésének szükségességét, még 1844-ben. 1846-ban pedig Kossuth Lajos adta ki a jelszót: „Tengerhez magyar! El a tengerhez!” A vasút azonban csak a kiegyezést követően, 1873-ban érte el a tengerpartot, amely Magyarország és Horvátország gazdasága számára egyaránt fontos esemény volt, különösen azután, hogy a magyar állam megvásárolta a vonalat. Mindkét ország terményei könnyebben és olcsóbban jutottak tengerre, mely további hasznot biztosított a magyar és a horvát kereskedőknek és termelőknek (Crnković–Bősze: 2011 15-16).

A fiumei magyar kikötőnek stratégiai szerepe volt, hiszen kaput jelentett a világra. A magyar gazdasági szereplők rajta keresztül bármikor hozzáférhettek a világpiacon fellelhető nyersanyagokhoz, és el is tudták bárhová juttatni feldolgozott termékeiket (Pelles 2016: 189).

A város magyar anyanyelvű lakossága a közhivatalokban és a nagyobb kereskedelmi, illetve ipari vállalatokban dolgozott. A magyarok gyorsan elsajátították a városban uralkodó olasz nyelvet. Fiume lakossága soha nem volt magyar többségű: 1910-ben a 48 492 lakosból 7497-en vallották magukat magyar anyanyelvűnek (Népszámlálás 1910). Fest Aladár 1906-ban így fogalmazott: „csak azt ne feledjük, hogy a városnak a mi vármegyénkhez hasonló külön autonómiája van s hogy hivatalos nyelvül az olaszt mi magunk elismertük” (Fest 1906: 4).

Az 1868. 30. tc. 66. §-a foglalkozott Fiume hovatartozásával. Eszerint: „Mindazon terület, mely jelenleg Buccari városával és kerületével együtt Fiume vármegyéhez tartozik, Fiume város és kerülete kivételével, a mely város, kikötő és kerület a magyar koronához csatolt külön testet képez...” – fogalmazott a szöveg (Jogtar.hu [é.n.]).

A terület közigazgatásilag a fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzó felügyelete és vezetése alatt állt. Fiume szabad királyi város önálló törvényhatósággal rendelkezett (Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képben [é.n.]).

A magyar minisztertanács 1870. július 20-án döntött a fiumei kormányzóság felállításáról. A kinevezendő

kormányzó megkapta a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság elnöki tisztét is, amelyet az uralkodó október 3-án kelt határozata nyomán állítottak fel (Gonda 1906: 49). A leendő kormányzókat a magyar miniszterelnök felterjesztése alapján az uralkodó nevezte ki. A tengerészeti hatóság felügyeletét közvetlenül a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter látta el. Az 1870. július 28-án kelt uralkodói leirat ún. provizóriumot rendelt el a városra nézve, de visszacsatolta Fiume vármegyét és Buccari várost Horvát-Szlavónországhoz (Crnković–Bősze 2011: 10).

A hatóság széles hatáskört kapott. Felügyelte és irányította a teljes magyar–horvát tengerpartot és annak különböző hivatalait. Így a rév hivatalokat és kirendeltségeket, a martinschizai tengeri vesztegintézetet, a tengerészeti akadémiát, különféle szakbizottságokat és a tengerészeti közigazgatáshoz tartozó személyi, tengerészeti, hajózási, egészségi és vesztegárügyeket egyaránt (Crnković–Bősze 2011: 11).

A fiumei kikötő ekkor két, egymással összeköttetésben nem levő részből állt. Egyrészt a Fiumara-kikötőből, 33 méter szélességgel, 500 méter hosszúsággal, alacsony vízmélységgel, 1 hektár vízfelszínnel és a folyótorkolatnál 100 méterre a tengerbe nyúló töltéssel. Másrészt az ún. újkikötőből, a tengerbe keletről – nyugatra épült 280 méter hosszúságú hullámgáttal, 61 méter hosszú és 16 méter széles Adamich-mólóval, 130 méter hosszú Lidó-rakparttal és 200 méter hosszú keleti rakparttal, valamint 5 hektár vízfelszínnel (Gonda 1906: 49).

Az építkezésekhez a költségeket a magyar kormányzat biztosította az *1871. évi XLIX. törvénycikk a fiumei kikötő kiépítéséről és az ezen célra 1871-re megajánlott póthitelről* c. törvény rendelkezései alapján. A végrehajtást pedig a közmunka- és közlekedési, valamint a pénzügyminiszterre bízta (Jogtar.hu [é.n.]).

A kikötő fejlesztését még a Magyar Királyi Államvasutak mérnökeinek tervei alapján kezdték el. Az Andrássy-kormány Fiumének az ország tengeri kapujának szerepét szánta, ezért 1870-től megindultak a nagyszabású építkezések (Hajnal 1900: 5). 1871 és 1879 között elkészült a 170 méter hosszú Szapáry-rakodópart, a 65 méter hosszú Sanita-rakodópart, a 150 méter hosszú és 80 méter széles Zichy-móló, feltöltötték a Stefánia-rakodópart mögötti területet, folytatódott a Mária Terézia-hullámgát kiépítése, felépült a naszádkikötő és több raktárépület (Gonda 1897: 182).

Az államvasutak mérnökeinek terveit ekkor még Hylarion Pascal francia vízépítő mérnök és építész vizsgálta felül, és tett azokban minimális változtatásokat. Korábban a marseillesi kikötőben végzett munkálatokat (Muzej Rijeka [é.n.]), majd La Spezia és Isztanbul kikötőiben működött (The industrial heritage of Rijeka, Croatia 2013).

Az eredeti elképzeléseket azonban felülmúlta a gazdasági fejlődés kiváltotta szükséglet, főként miután 1873-ban a vasúti pálya is megépült Budapest–Fiume között. A forgalom rohamosan nőtt, ezért a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóságon 1875. március 15–17-én egy tárgyalást tartottak Szapáry Géza gróf elnökletével. Ezen ott találjuk Hajnal Antal főmérnököt is (Crnković–Bősze 2011: 16). A tanácskozásokon jelen volt a szintén makói születésű mérnök, Herrich Károly. 1875-ben, amikor Ferenc József a kikötő építési munkálatait megtekintette, a kalauzolásával még Herrichet bízta meg (Forgó 2013: 14).

Hajnal Antal főmérnökként a Közmunka és Kereskedelemügyi Minisztériumban, a Vízépítészeti Szakosztályon dolgozott együtt Herrich Károllyal, aki annak a vezetője volt (Magyarország tiszti cím- és névtára 1875: 253). A fiumei kikötő építésvezetőjévé 1877. október 5-én nevezték ki Hajnal Antalt (Gazdasági Mérnök 1901a: 3). A Közmunka és Kereskedelemügyi Minisztériumban szervezték meg a Fiumei Kikötő Építő Hivatalát, ahol Sántay Lajossal, Vidoevich Péterrel, Linzboth Ignáccal (Magyarország tiszti cím- és névtára 1879: 232.), majd Huszár Józseffel, Deák Gyulával és Pop (Pap) Józseffel dolgozott együtt (Magyarország tiszti cím- és névtára 1884: 182).

Hajnal Antal és munkatársai feladatai a következők lettek: „a fiumei és a magyar–horvát tengerparti összes kikötőkben előforduló új építkezések és berendezések terveit előkészíteni, ezen munkálatok kivételét ellenőrizni, a kész és használatnak átadott művek fentartását eszközölni, a hajóépítéseket, hajógyarak működését figyelemmel kísérni, a hajógépek és kazánok ellenőrzését végezni, a hajó- és szárazföldi kazánokat megvizsgálni, továbbá a kotrásokat ellenőrizni, a fénytornyok, horgonyjelek, kövezetek, raktárak, vágányok, rakpartok és tartozékaikat, az egészségügyi és vesztegintézeti építkezéseket és az épületeket műszaki felügyelet alatt tartani és azok jó karbantartását eszközölni, úgyszintén a magyar–horvát tengerpart hydrographiai ügyeit intézni” (Crnković–Bősze 2011: 13).

Az építkezéseket az Enterprise General francia társaság végezte. A szerződés megszűnte után, 1880-tól már egy fiumei konzorcium, illetve más magyarországi vállalatok vették át a kivitelezés feladatait (Hajnal 1881: 61). Az ország gazdasági fejlődésének és az osztrák–magyar vámszövetségnek köszönhetően a belső tőkeképződés már meg tudta törni a külföldi tőke egyeduralmát. E tőkefelhalmozás tette lehetővé Fiume kiépülését (Pelles 2016: 189).

A tervezési és irányítási munka a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóságon folyt a tengerészeti, a közigazgatási és a műszaki osztályokon. Az utóbbin még két alosztályt szerveztek: a számvevőséget és a segédhivatalt (Crnković–Bősze 2011: 16).

1878. július 14-én a kikötő hullámgátja megsüllyedt. Az *Egyetértés* című lap olyan cikket közölt, amely valótlan

következtetéseket vont le – Hajnal Antal azonban, miután kivizsgálták mi vezethetett a süllyedéshez, a *Gazdasági Mérnök* című lap hasábjain világosította fel az olvasókat. „Hajnal úr valóban megérdemli az elismerést, hogy az előre nem láthatott esemény megtörténte, illetőleg a süllyedés okainak kipuhatólása után nem késett azonnal megczáfolni és erélyesen visszautasítani a nevezett lap indokolatlan és alaptalan támadását s fölvilágosítani a közönséget a süllyedés valódi okairól” – írta a szerkesztőség (*Gazdasági Mérnök* 1878: 212-215).

Hajnal Antal egy másik cikkében immár az 1880-ig elért eredményekről tudott beszámolni. Ebben így vélekedett: „Azon remény, melyet az ország ezen egyedüli kikötőjéhez kötött, mindinkább közeledik megvalósulásához, s mindinkább kevesedik azoknak a száma, kik tengerbe dobott pénznek tartják azon milliókat, melyeket a magyar kormány Fiuméra költ” (Hajnal 1881: 62).

A számadatok egyértelműen bizonyították a beruházás sikerét. A kikötő bevétele 1871 és 1878 között átlagban 16 800 Ft. 1878-ban viszont jelentős emelkedés következett be, már 30 179 Ft, sőt 1881-ben már 64 967 Ft volt. Fiuméből a hajók lisztet, bort, babot, szilvát, árpát, korpát, dongát, fatáblákat, deszkákat és bükkfát szállítottak ebben az időben. A célkikötők Amsterdam, Bordeaux, Cette, Dublin, Glasgow, Hull, Leith, Liverpool, Marseille, Rouen és St. Nazar voltak (Hajnal 1881: 62).

Az eredmények igazolták Hajnal Antal tevékenységét és szakértelmét, ezért 1882. március 29-én kinevezték királyi középítészeti felügyelőnek. Ekkor már nős ember: felesége Reitter Ilona, akivel Ilona és Eszter lányukat nevelték (Tatár 1882: 837). Bár volt ingatlanuk a fővárosban a Markó utcában, természetesen Fiumében éltek a Casa Battaglieriniben, a Corsia Deákon. 1899. november 27-én neje elhunyt. Feleségét – aki római katolikus volt – Budán, a vízivárosi sírkertben helyezték örök nyugalomra (Temesi Reitter Ilona 1899).

1884. február 24-én Fiumében tanácskozást tartottak a kikötő további fejlesztésének lehetőségeiről. A kikötő forgalmának növekedése miatt a magyar kormány hazai és nemzetközi szakemberek elé terjesztett két tervet a bővítéséről. A szakemberek Hajnal Antal főmérnök és építésvezető elképzeléseit találták a legmegalapozottabbnak. Bel- és külföldi szakértők által történt véleményezés után a magyar kormány 1884-ben fogadta el azokat (Hajnal 1900: 5).

Ezekben az években Hajnal Antal már az Országos Középítkezési Felügyelő és a Fiumei Kikötő Magyar Királyi Építészeti Hivatal vezetője címet viselte. Az 1885. évi budapesti országos kiállításon a nagyközönség is megismerhette terveit rajzok, makettek és modellek segítségével. Ebből az alkalomból a kiállításra jelent meg szakirodalmi műve, a *Fiume és kikötője*, amelyet a Közmunka és Közlekedési Miniszter megbízásából írt. A kiadványban a város és kikötőjének rövid leírását ismerheti meg az olvasó (Hajnal 1885).

Hajnal Antal irányításával tovább bővült a kikötő. 1889-ig kiépült a 250 méter hosszú Stefánia-part, a 200 méter hosszú Rudolf-móló, feltöltötték a partot a későbbi Ferenc Salvator-part hosszában 90 méter szélességben a naszádkikötőig, majd a vasúti pályaudvarig. 1883–84-ben elkészült a kőolajkikötő is, 180 méter hosszúságú rakodóparttal, amelyet 325 méteres hullámgát és egy 70 méteres zárógát védett. Ebben az időszakban töltötték fel a Fiumara-csatorna és a Recsina folyó közötti ún. Delta-területet 100 000 m²-en, valamint meghosszabbították a Mária Terézia-hullámgátat is. Ekkor húzták fel a tengerészeti hivatal székházát és több raktárépületet. Elkészült egy kisebb vízerőmű is a vízzel hajtott emelőgépekhez, vasúti raktárépületek nőtték ki a földből, valamint egy külön fakikötő építésébe kezdtek az egyre növekvő export miatt (Gonda 1897: 182-183).

A munkálatok 1889 és 1894 között tovább zajlottak. Befejezték a megkezdett fakikötőt, amelyet Baross Gábor elhunyt miniszterről neveztek el. A Ferenc Salvator-rakodópart 350 méterrel, a Mária Valéria-móló pedig további 120 méterrel növelte a kikötőt. Több rakodópartot szélesítettek, hosszabbították a Mária Terézia-hullámgáton, és a helyi hajóközlekedés számára kialakítottak egy külön mólót. Újabb raktárépületeket emeltek és a vasúti pályaudvart is bővítették. A kikötő villanyvilágítást kapott. A fejlődés magával hozta a városét is: növekedett lélekszáma, és gyárak – például kőolajfinomító, hajógyár – létesültek. A következő, 1894-től 1898-ig tartó fejlesztési ciklusban partfeltöltéseket végeztek és kikötő berendezéseket építettek (Gonda 1897: 182-183).

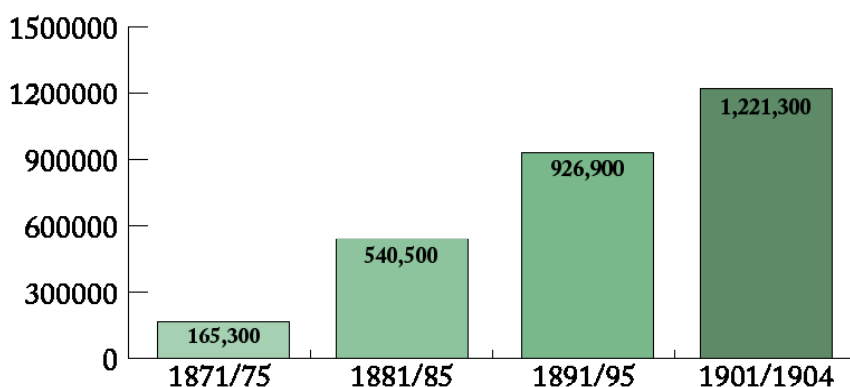
Hajnal Antal a kikötő alábbi építményeit emelte ki a századfordulón: a nagykikötő, a Baross Gábor-fakikötő, a haditengerészeti naszádkikötő, a kőolajkikötő, a hajógyár a hozzátartozó dokkokkal, valamint a Fiumara-csatornakikötő (Hajnal 1900: 4). Munkatársaival a kikötőhöz tartozó épületeket is tervezett. 1890–91-ben Egan Lajossal közösen például a Magyar Királyi Fő Vámházat, amely túlélte a II. világháború bombázásait, később viszont lebontották (Palinić-Bjelanović 2016: 804).

A nagykikötő rakodópartjai mellett 23 nagy gőzös és öt kisebb parti gőzös, valamint 40 vitorlás hajó tudott kikötni. A kőolajkikötőben hat hajó rakodhatott egyszerre, a Baross Gábor-fakikötőben pedig kilenc nagy gőzös és öt kisebb hajó. A Fiumara-csatornában 80 parti vitorlás kapott biztonságos elhelyezést. A nagy kikötőt úgy alakították ki, hogy szükség esetén 12 bója segítségével két sorban is kiköthettek a hajók (Gonda 1897: 183).

A kőpart hossza a kibővített Fiumara-kikötővel együtt 5647 méter lett. Az építés alatt feltöltöttek 502 591 m² területet, a kikötőben a vízfelszín 369 303 m²-es nagyságúvá nőtt. A mólókon és a rakodópartokon tíz, rakodógépekkel ellátott raktár fogadta be a hajók rakományait. A vasúton szállított ipari és mezőgazdasági termékekből 2635 vasúti kocsit tudtak fogadni, de felépült még 23 külön vasúti raktár is 3625 vasúti kocsirakomány számára. Létesült egy olajfinomító gyár is. A kikötőbe az állami költségvetés 1872–1892 között 17 251 000 forintot épített be, ami jóval meghaladta az eredeti előirányzatot (Crnković–Bősze 2011: 16).

A munkálatokat 10 vontatógőzös, 5 úszó gőzdaru, 14 kézi daru, 1 hidraulikus daru, 3 gőzkostró, 31 leppentyűs, 27 fedeles, 8 dephajó, 30 csónak, 8 hídmérleg, 204 szekrényeskosci, 91 zömkosci, 4 vízszivattyú, habarcs- és betonkeverő gépek, valamint 19 000 méter vágány lefektetésével végezték. Az 500–600 munkás napi 9,5–10,5 órát dolgozott (Hajnal 1900: 17).

1906-ra, amikor Hajnal Antal nyugdíjba vonult, a fiumei építkezések és különböző bővítések több mint 70 millió koronát emésztettek fel. Ennek eredményeként ekkor már 6169 méter hosszú a rakpart, 2080 méter hosszú a hullámgát, 53,8 hektár a vízfelszín és 60 hektár feltöltött terület készült el (Pelles 2016: 194).

Mindez az első világháborúban elszenvedett vereséget követően a trianoni békeszerződéssel elveszett Magyarország számára, a városra pedig a gazdasági fellendülés és virágzás dualizmuskori fél évszázada után néhány évtizedes hanyatlás várt. Európa gazdasági élete, a nemzetközi áruforgalom és a közlekedési útvonalak is átrendeződtek. Az egyik legmélyrehatóbban éppen Fiume kikötői forgalmában és gazdasági funkciójában tapasztalható mindez – Fiume ereje és gazdasági tevékenysége ugyanis egyaránt a magyar külkereskedelmi forgalomból merítette erejét (Eperjesi – Krámlí 2013: 71).

Míg 1871-ben 257 gőzhajó kötött ki, addig 1895-ben 4247. 1890-ben már 11 ezer hajó vetett horgonyt a fiumei mólóknál. A tengeri úton zajló import hétszeresére, az export pedig több, mint duplájára növekedett. Fiume Európa tizedik kikötője lett, amelyben a Ganz-Danubius gyár már tengerjáró hajókat épített, sőt, ott készítették az egyetlen magyar gyártású csatahajót, a „Szent Istvánt” is. 1918 végén a magyar tengeri hajózás 549 hajós flottából állt (Crnković–Bősze 2011: 17-18).

A tengeri áruforgalom 1871–1875 között éves átlagban 165 000 tonna volt, 1901–1904 között pedig már 1 221 300 tonnára emelkedett (Gonda 1906: 113).

Hajnal Antal megfogalmazása szerint a fiumei kikötő „külkereskedelmünk hathatós tényezőjévé vált, s a világforgalomban is ismeretes mint kellő vízmélységgel bíró, jól és czélszerűen berendezett biztos kikötő” (Hajnal 1900: 18).

A hajóforgalom az 1867-es 12 420 hajóról (főleg vitorlások) 1899-re 21 624 hajóra nőtt. A járművek vízkiszorítása még nagyobb mértékben, 230 976 tonnáról, 3 148 887 tonnára emelkedett, amely mutatja a kereskedelem fellendülését (Hajnal 1900: 17).

A fontosabb behozatali cikkek az alábbiak voltak: kávé, dohány, rizs, bor, szén, kőolaj, juta, tengeri só, pamut, téglá és cserép, nyersvas, rézgalic, vas és acéllemez, salétrom, kén. A kiviteli termékek pedig a következők voltak: nyers- és finomított cukor, dohány- és dohánytermékek, búza, árpa, zab, kukorica, bab, rizs, liszt, borszesz, fa, magnezit, cserfakivonat, ásványvíz, korpa (Hajnal 1900: 18).

Az importtermékeket szállító hajók Ausztria, Olaszország, Nagy-Britannia, Oroszország, Törökország, Brit Kelet-India, Japán és USA termékeit szállították. Az export pedig Ausztria, Olaszország, Franciaország, Belgium, Hollandia, Nagy-Britannia, Románia, Spanyolország, Görögország, Törökország, Brit Kelet-India, Japán, Egyiptom, Algéria, USA,

Brazília felé irányult nagyobb mennyiségben. Magyarország termékeinek 10%-a a fiumei kikötőn keresztül jutott ki a világg piacra. Hajnal Antal mérnöki és vezetői munkája eredményeként Magyarország modern kikötővel rendelkező, a tengeri kereskedelem felé nyitott országgá vált (Hajnal 1900: 18).

Hajnal Antal és munkatársai tevékenységének köszönhetően a kikötő folyamatosan épült. A jó példák és a tapasztalatok megszerzése végett külföldi kikötőket is felkeresett és tanulmányozott. Jelentést is írt például 1891-ben, amely a rijekai (fiumei) levéltárban található (Crnković–Bősze 2011: 65). A kikötő forgalmának fejlődése miatt a századfordulón már kevés volt a raktárépület és az emelődaru. Hajnal Antal vezetésével egy szakemberekből álló bizottság járta végig Európa nagyobb kikötőit, hogy tanulmányozzák Hamburg, Bréma, Lübeck, Rotterdam, Amsterdam, Marseille és Genova modern berendezéseit (Gazdasági Mérnök 1901.b).

Baross Gábor miniszter a 41 404/1889. (XI. 20.) számú rendeletével összevonta a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóságot és az addig önállóan működött Fiumei Magyar Királyi Kikötő Építészeti Hivatalt. 1890. január 1-től megbízták Hajnal Antalt a műszaki osztály vezetésével. 1892-től a hatóság Batthyány Lajos elnöksége alatt működött, aki később országgyűlési képviselője is lett a városnak. A hivatal a kereskedelemügyi minisztérium hatáskörébe tartozott (Magyarország tiszti cím- és névtára 1894: 300). Hajnal közvetlen felügyelete alatt 1894-ben 21-en dolgoztak, nem számítva a révhivatalok személyzetét. Továbbá hét tengerészeti akadémiai tanár és három iskolai kisegítő volt állományban (Crnković–Bősze 2011: 13-14). Működése azonban már nemcsak a kikötő építésére szorítkozott: ebben a minőségében a történelmi Magyarországhoz tartozó teljes tengerpart kikötőépítési és fenntartási munkáit is gondozta (História Tudósnaptár [é.n.]).

A kereskedelmi tengerészetet a magyar kormányzat kiemelt fontosságúnak tartotta, és az ezredéves kiállításon ennek megfelelően mutatta be az elért eredményeket. Külön bizottságot állítottak fel a szervezési munkálatokra. A minisztériumból tagjai voltak Roediger Ernő és Solymásy Endre, tengeri hajózási magyar királyi főfelügyelők, a tengerészeti hatóságtól pedig a tagok közé tartozott Fest Kálmán és Hajnal Antal, akit a bizottság elnökévé választottak (Matlekovics 1897: 622).

Hajnal Antal tagja volt a Magyar Mérnök és Építész Egyletnek 1867. május 20-tól. Több alkalommal, különböző témákban (lásd bibliográfia) publikált annak folyóiratában, a *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyében*. Rendkívül aktívan vett részt az egylet munkájában, neves kortársak között. Három évig másodtitkár volt, de 1872-ben lemondott. „Buzgó szolgálatai és érdemei elismeréséül a választmány jegyzőkönyvével” mondott köszönetet (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1872a: 121). A Duna szabályozásnál készített rajzait az 1877. október 6-i választmányi ülésen az egyletnek ajándékozta (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1877: 400). Ybl Miklós, Hieronymi Károly, Lechner Lajos és Gyula, Steindl Imre, Reitter Ferenc és mások előtt tartott előadásokat. 1874. március 14-i ülésen 70 fő hallgatta meg beszámolóját a trieszti kikötő építéséről, amelyben összehasonlította az említett kikötő egyes műtárgyait a fiumei kikötőben találhatóakkal (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1874: 506).

Az egylet 1875-ben 87 fős küldöttséggel utazott el a kikötővárosba, ahol a kormányzó nevében Catinelli Stecow miniszteri tanácsos, a város nevében pedig Thyerry Antal köszöntötte a mérnököket. Hajnal Antal és Eisinger János főmérnökök tájékoztatóját követően helyi szakemberek kalauzolásával tekintették meg a kikötő építési munkálatait, tettek városi sétát, megismerkedtek a dohánygyárral és kirándultak a Deli és a Magyar nevezetű hajókon (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1875a: 299).

1875. október 10-én a *Duna folyamról hidrológiai szempontból, különös tekintettel az 1874. évi vízszint fixírozásra* címmel adott elő (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1875b: 533). 1876. április 22-én a fotográfiai rajzmásolás lehetőségeit ismertette, amelyről publikációja is megjelent (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1876: 288). 1882. május 30-án az egylet vándorgyűlésén *Fiume és kikötője* címmel számolt be az addig elért eredményekről (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1872b: 236-271).

Szakember nem létezik publikáció nélkül. Hajnal Antal első ismert írása *Amerikai kotrógép* címmel 1870-ben jelent meg, amelyben a modern technika iránti érdeklődésére következtethetünk. „Tagadhatlan ugyan, hogy ezen kotrógép előnyei csak huzamosabb kísérletek által lesznek megállapíthatók, de annyi már első tekintetre kétségtelen: hogy átmetszések kotrása, ez új géppel, előnyösebb leend” – fogalmazott tanulmányában (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1870: 378). A következő *Egy kis statisztika Magyar- és Erdélyország közlekedési eszközeiről* 1872-ben volt először olvasható. A későbbiekben tanulmányai már Fiuméről szóltak. A legjelentősebb önálló írása *A fiumei kikötő* 1900-ban, Budapesten jelent meg a Magyar Királyi Kereskedelemügyi miniszter megbízásából. A kiadványt az 1900. évi párizsi világkiállításra szánták, ezért adták ki két nyelvváltozatban, magyarul és franciául, gazdagon illusztrálva műszaki rajzokkal, térképekkel és diagramokkal (Hajnal 1900.).

Hajnal soha nem feledkezett meg református vallásáról sem. A Dunántúli Református Egyházkerület presbitere volt (Körmendy 1900: 231), valamint még 1864-ben adakozott a pesti református gimnázium fizika szertárának

felszerelésére (Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 1864).

Régi debreceni iskolatársaival közösen létrehozta az ún. Szokolai Alapítványt 1861. december 15-én. A névadó Szokolai János fiatalon elhunyt osztálytársuk volt. A 300 forintos alapítványt a Tiszántúli Református Egyházkerület kezelte, és kamatait a református főiskolán hittanból és magyar irodalomból jeleskedő diákok jutalmazására használták fel (Békési 1879: 59). 1882-ben a belényesi református egyház százéves fennállásának alkalmából három forintot adományozott a méltó ünneplésre (Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok 1882). Fiumében a kevés magyar között elenyésző számban éltek reformátusok – mégis 1900-ban 92 növendék tett vizsgát hittanból, ahol Hajnal Antal is jelen volt (Sas 1900: 268).

Testvéreivel a nagy távolság miatt levélben tudta tartani a kapcsolatot. 1898. április 5-én Békésen ünnepséget szerveztek, mert Hajnal István 25 éve vezette a helyi kaszinót. Levélben köszöntötték testvérei, közöttük Antal is, aki még 50 koronát is küldött a kaszinó könyvtára javára (25 évig kaszinó elnök 1898).

Hajnal Antal nem tagadta meg a segítséget a hozzá fordulóktól. A fiumei kikötő igen népszerű volt a különféle magyar küldöttségek előtt – így például 1884-ben egy Békés megyei delegáció kereste fel a várost. „Mi szerényen, bejelentetlenül, senki által nem ismerve és nem fogadva érkezünk a kikötő városba. Előbb tehát tájékozást kellett keresnünk, a mit az célra felkért Mócs Ferencz, a »Fiume« magyar-olasz újság szerkesztője és Hajnal Antal, a kikötő munkálatok vezetésével megbízott m. kir. építészeti felügyelő hazánkfiái, az utóbbi épen megyénknek szülöttje, lekötelező szívességgel meg is adtak.” Igaz, rosszul tudták, nem megyénkben született. Ettől függetlenül kimerítő ismertetést adott a kikötőről, hiszen a látogatók közül édesapját többen is ismerhették (Jelentés a fiumei küldöttség útjáról 1884).

Részt vett a Vöröskereszt munkájában, sőt – egyes adatok szerint – alapítója volt a Fiumei Vöröskeresztnek. Humánus gondolkodását jelzi, hogy az 1885-ös kolerajárvány idején, erején felül támogatta a rászorulókat, nagy tiszteletet kivívva (Híres magyar mérnökök [é.n.]).

Munkásságát a magyar kormányzat is elismerte. A magyar kormány a Budapesti Országos Kiállítás „zsúri munkálatainak” sikeres befejezése okán a Ferenc József Rend lovagkeresztjével tüntette ki (Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944 [é.n.]a). A minisztertanács 1889. november 30-i ülésén minisztériumi címzetes osztálytanácsos lett (Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944 [é.n.]b), majd 1893. március 30-án Wekerle Sándor kormánya, Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter javaslatára tényleges minisztériumi osztálytanácsossá nevezte ki (Lakos 1999: 1237). Az 1895. december 19-én tartott minisztertanácsi ülésen „buzgó szolgálatai elismerésül” a III. osztályú Vaskorona Rend adományozását határozták el részére (Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944 [é.n.]c), amelyet a következő év január 27-én vehetett át (Gazdasági Mérnök 1901b). Az 1905. május 4-i minisztertanácsi ülésen a „miniszteri tanácsosi” cím adományozását javasolta a kereskedelemügyi miniszter (Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944 [é.n.]d), majd 1906. január 4-én pedig a minisztertanács nyugalomba vonulása alkalmából „buzgó és sikeres szolgálataiért” a legfelsőbb uralkodói elismerésre terjesztette fel (Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944 [é.n.]e).

Hajnal Antal munkásságából több térképpel is rendelkezik az országos levéltár. Egy példányon még a Békés megyei tevékenysége látható (Békés Megyei Levéltárban található) és saját maga rajzolta, a többit pedig a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság munkatársaival közösen készítette (Hungaricana.hu b [é.n.]). Munkásságának súlypontja a dualizmus évtizedeire esik, amikor a műszaki és természettudományok látványos eredményeket produkáltak világszerte. Ezek ismeretére szüksége volt Hajnal Antalnak. Jogosan fogalmazta meg a *Gazdasági Mérnök* című lap – itt közölték arcképét is – az alábbi véleményt: „Az ő nevéhez fűződik a fiumei kikötő céltudatos és nagyszabású fejlesztése, s hogy a fiumei kikötő úgy a műszaki, mint a kereskedelmi és forgalmi kívánalmak tekintetében méltó helyet foglal el Európa kikötői között, abban kétségtelenül őt illeti meg az oroszlanrész” (Gazdasági Mérnök 1901a).

Hajnal Antal 38 év, 8 hónap és 21 napi állami szolgálat után 6912 korona nyugdíjat élvezhetett, de sajnos csak rövid ideig (Magyar Királyi Állami Számvevőség jelentése az 1906. évi zárszámadásról 1907: 70): 1907. január 17-én elhunyt. Elhagyott és gondozatlan sírja – annak a mérnöknek, aki életének legjavában azon munkálkodott, hogy Fiume része lehessen (Kárpát-medencén kívüli városként) a magyar gazdasági térszerkezetnek – a fiumei Kozala temetőben néhány éve még megtalálható volt (Medgyesi Pál mérnök közlése).

Fiume kérdésében gazdaságstratégiai, regionális érdekek és nemzetpolitikai törekvések csaptak össze. A dualizmus időszakában ezek egymáshoz viszonyított súlya fokozatosan megváltozott. Az első világháború végére az olasz és a horvát nemzeti törekvések váltak a versengés meghatározó tényezőivé (Hajdu 2013: 8).

„A délszláv szeparatizmus és az olasz irredentizmus sikereit legfeljebb is a Szent István-i állam föderalizálása, a politikai hatalommegosztás, az általános választói jog megadása, esetleges autonóm régiók létrehozása, s mindenekelőtt a szociális kérdés nagyvonalú és hatékony megoldása háríthatta volna el. Feltartóztatni is legfeljebb egy – a Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök által több ízben ajánlott – győztes (!) preventív háború lett volna képes. Ideig-óráig” – állapította meg Makkai Béla történész (Makkai 2013: 22).

A várost az I. világháborút követően, 1924-ben kettéválasztották. Az Olasz- és a Szerb-Horvát-Szlavón Királyság osztozott rajta. Közel negyed évszázad után, 1948-ban egyesült, már Jugoszlávia fennhatósága alatt. 1992-től tartják számon Horvátország legfontosabb kikötőjeként.

Makó a 19. században Hajnal Antal mellett három jelentős mérnököt adott az országnak és a világnak. Herrich Károly (1818–1888) a Tisza-szabályozás főmérnöke, minisztériumi osztályvezető, akit egy évig Giba Antal is mentorált. Bukását a szegedi nagyárvíz kiváltó gátszakadás okozta, ezért nem cseng jól a neve. Rajta kívül kiemelkedő makói született volt Galamb József (1881–1955), a Ford gyár főmérnöke és Szakács Gábor (1893–1937), a lángszóró és egyéb katonai, valamint vasúti szabadalmak alkotója.

Makón a lokálpatrióták és a helytörténészek alkalmanként megemlékeznek Hajnal Antalról. 1988. augusztus 31-én, születésének 150. évfordulóján a belvárosi óvoda falán emléktáblát helyeztek el a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének Csongrád Megyei Szervezete, Makó Város Tanácsa és a Magyar Hidrológiai Társaság Szegedi Területi Szervezete kezdeményezésére. A megjelenteket Bátyai Jenő, a METESZ megyei társelnöke köszöntötte. Avatóbeszédet Kardos Imre az ATIVIZIG főmérnöke mondott. Az ünnepségen közreműködött Berki Gyöngyi, a József Attila Gimnázium tanulója, Veikko Antero Karlenni *Esti dal a tenger partján* című versét szavalta el. A márványtáblát Gajdos Dezső készítette el.

Hajnal Antal emlékét Medgyesi Pál mérnök tudatosan ápolja Makón, időnként újságcikkben, riportban eleveníti fel munkásságát. 2018-ban egy tablót is készíttetett munkásságáról, amelyet Szegeden ki is kiállítottak (Szabó 2018). 2010-ben, amikor felmerült, hogy a tervezett magyar-kanadai Maros-híd is nevet kapjon, ő javasolta Hajnal Antal nevét. Mivel híd nem épült a Maroson, így a keresztelőre sem került sor (Szabó 2010).

2018-ban, születésének 180. évfordulóján a város alpolgármestere, Czirbus Gábor és a Szirbik Miklós Egyesület vállalta fel, hogy megemlékezést tart e jeles évfordulón. A kétnapos program során emléktábla koszorúzást tartottak és megszervezték a Maroson az I. Hajnal Antal Vízi Emléktúrát.

IRODALOM

- Békési Gyula (1879): *A Debreceni Ref. Főgymnásium Értesítője az 1878/9 iskolai évről*. Debrecen: Debreceni Református Főgimnázium.
- Bélay Vilmos – H. Kohut Mária (1961): *Levéltári Leltárak 12*. Budapest: Magyar Országos Levéltár.
- Goran Crnković – Bősze László (2011): *Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai 1870 – 1918*. Kaposvár – Rijeka: Somogy Megyei Levéltár.
- Eperjesi László – Krámlí Mihály (2013): Magyarország és Fiume kapcsolatai 1779 és 1918 között. *A Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Évkönyve II*. Budapest: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum.
- Forgó Géza (2013): Herrich Károly, a Tisza-szabályozás főmérnöke. In: Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna (szerk.): *A Csongrád Megyei Honismereti Egyesület Évkönyve 2011–2012*. Szeged: Csongrád Megyei Honismereti Egyesület, 13–17.p.
- Fest Aladár (1906): *Fiume*. Budapest, 1906.
- Hajnal Antal, a fiumei kikötő tervezője és építője (1901a). In: *Gazdasági Mérnök*, 1901/1., 3. p.
- Villamos daruk a hamburgi kikötőben (1901b). In: *Gazdasági Mérnök*, 1901/29., 230. p.
- Gonda Béla (1897): A fiumei kikötő. In: Borovszky Samu (szerk.): *Fiume és a magyar-horvát tengerpart*. Budapest: Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt., o.n.
- Gonda Béla (1906): *A Magyar Tengerészet és a Fiumei Kikötő*. Budapest: Históriaantik Könyvesház.
- Hajdu Zoltán (2013): Fiume 1868 – 1918: Erisz almája, avagy lebegő gyöngyszem Szent István koronáján? In: *Közép-Európai Közlemények*, 2013/3., 7–14.p.
- Hajnal Antal (1878): Mi okozta a fiumei kikötő új hullámgátjában a beállott sülyedést. In: *Gazdasági Mérnök*, 1878/2., 206.p.
- Hajnal Antal (1881): A fiumei kikötő építésének előhaladása 1880. évben. In: *Magyar Mérnök Szemle*, 1881/1-6, 59–63.p.
- Hajnal Antal (1885): *Fiume és kikötője*. Fiume: Mohovich E. Könyvnyomó Intézet.
- Hajnal Antal (1900): *A fiumei kikötő*. Budapest: k.n.
- Hazslinszky Tamás (2014): *A Baradla-barlang 19. századi nevezetes látogatói*. Rudabánya: Érc- és Ásványbányászati Múzeum.
- Héjja Julianna Erika (2009): *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája 1715 – 1848*. Gyula: Békés Megyei Levéltár.
- Kenyeres Ágnes (szerk.) (1967): *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület 1900. évi március hó 20. napján Székesfehérvár városában tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve* (1900). Pápa: Köröndy Sándor.
- Lakos János (szerk.) (1999): *A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1890. március 16. – 1895. január 13.* 2. kötet. Budapest: Magyar Országos Levéltár.
- Makkai Béla (2013): Horvátország és Fiume a dualista korszak magyar nemzetpolitikai törekvéseiben. In: *Közép-Európai Közlemények*, 2013/3., 15–26.p.
- Maksay Ferenc (szerk.) (1965): *Kézírtos térképek a területi állami levéltárakban*. Budapest: Levéltárak Országos Központja.
- Matlekovics, Sándor (szerk.) (1897): Kereskedelmi tengerészet. In: *Ezredéves kiállítás 1896*. 8. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 619–642.p.
- Miklós, Imre (1937): *A magyar vasutasság oknyomozó történelme*. Vác: szerzői kiadás.
- Palinić, Nana – Adriana Bjelanović (2016): Wooden structures in the historic port of Rijeka. In: *Gradeninar*, 2016/10. Elérhető: <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-68-2016-10-3-1560-EN.pdf> Letöltés időpontja: 2018. augusztus 3.
- Palinić, Nana (2009): Rane armiranobetonske konstrukcije u riječkoj luci. In: *Gradevinar*, 2009/5., 436.p. Elérhető: <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-61-2009-05-03.pdf> Letöltés időpontja: 2018. augusztus 3.
- Pelles, Márton (2016): Az Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Rt. szerepe Fiume hajó- és áruforgalmában (1874–1914). In: *Közgazdasági Szemle*, 2016/2., 189.p.
- Szinnyei József (1896): *Magyar írók élete és munkái*. Budapest: k.n.
- Tatár János (1882): Hajnal Ábel felett. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1882, o.n.
- Tóth Ferenc (1993): Egyházak, oktatás, kultúra. In: Blazovich László (szerk.): *Makó története a kezdetektől 1849-ig*. Makó: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete.

FORRÁSOK

- Jelentés a fiumei küldöttség utjáról (1884). In: *Békés*, 1884. február 24.
- Temesi Reitter Ilona (1899). In: *Békés*, 1899. december 3.
- Dr. Hajnal István (1904). In: *Békés*, 1904. június 12.
- Hajnal Antal (1907). In: *Békés*, 1907. január 27.
- 25 évig kaszinó elnök (1898). In: *Békésmegyei Közöny*, 1898. április 7.
- Makó Belvárosi Református Egyház születési anyakönyvei* (1838).
- Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944 [é.n.]a. In: adatbazisonline.hu. Elérhető: <http://adatbazisonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58519> Letöltés időpontja: 2018. július 15.
- Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1867-1944 [é.n.]b. In: adatbazisonline.

- hu. Elérhető: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/57277>
Letöltés időpontja: 2018. július 15.
- Minisztertanacsi jegyzőkönyvek 1867-1944 [é.n.].c. In: adatbazisonline.hu. Elérhető: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/57478>
Letöltés időpontja: 2018. július 15.
- Minisztertanacsi jegyzőkönyvek 1867-1944 [é.n.].d. In: adatbazisonline.hu. Elérhető: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58961>
Letöltés időpontja: 2018. július 15.
- Minisztertanacsi jegyzőkönyvek 1867-1944 [é.n.].e. In: adatbazisonline.hu. Elérhető: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/58996>
Letöltés időpontja: 2018. július 15.
- Muzej Rijeka [é.n.]. In: muzej-rijeka.hr. Elérhető: <http://muzej-rijeka.hr/rijeka-luka/en/history.html> Letöltés időpontja: 2018. július 13.
- História Tudósnaplár [é.n.]. In: tudosnaplar.hu. Elérhető: <http://tudosnaplar.kfki.hu/h/a/hajnal/hajnalpant.html> Letöltés időpontja: 2018. július 22.
- Híres magyar mérnökök [é.n.]. In: muszakiak.hu. Elérhető: <http://www.muszakiak.hu/feltalalo-fizikus-mernok/magyar-mernokok/248-hajnal-antal-magyar-mernok> Letöltés időpontja: 2018. július 15.
- Hungaricana.hu [é.n.].a. Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=51&layout=s&query=Fiume
Letöltés időpontja: 2018. július 22.
- Hungaricana.hu [é.n.].b. Elérhető: <https://maps.hungaricana.hu/hu/search/>
- Jogtar.hu [é.n.]. Elérhető: <https://net.jogtar.hu> <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny> Letöltés időpontja: 2018. július 21.
- The industrial heritage of Rijeka, Croatia (2013). In: slideshare.net. Elérhető: <https://www.slideshare.net/PreservationNation/the-industrial-heritage-of-rijeka-croatia> Letöltés időpontja: 2018. augusztus 3.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* [é.n.]. Budapest: Arcanum Adatbázis Kft. Elérhető: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch19.html> Letöltés időpontja: 2018. augusztus 1.
- Kátay Gyula (1866): *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat évi jelentése tagjairól és működéséről 1865*. Budapest: Királyi Magyar Természettudományi Társulat.
- Magyarország tiszti cím- és névtára* (1875). Budapest: Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- Magyarország tiszti cím- és névtára* (1879). Budapest: Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- Magyarország tiszti cím- és névtára* (1884). Budapest: Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- Magyarország tiszti cím- és névtára* (1894). Budapest: Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1870). 1870/6.
- Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1872a). 1872/3.
- Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1872b). 1872/4.
- Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1874). 1874/8.
- Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1875a). 1875/6-7.
- Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1875b). 1875/12.
- Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1876). 1876/6
- Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1877). 1877/10.
- Népszámlálás (1910). In: Hungaricana.hu. Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=947&layout=s Letöltés időpontja: 2018. július 22.
- Múltidéző: Hajnal Antal (1993). In: *Pest Megyei Hírlap*, 1893. október 7., o.n.
- Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* (1864). 1864. július 31., o.n.
- Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* (1882). 1882. október 8., 1332.p.
- Sas Béla (1900): *A Magyarországi Ev. Ref. Egyház egyetemes konventje Budapesten 1900. április 24-27. napján tartott ülésének jegyzőkönyve*. Debrecen: a szerző kiadása.
- Szabó Imre (2010): Nevet kaphat a Maros-híd. In: *Délmagyarország*, 2010. szeptember 6., o.n.
- Szabó Imre (2018): Akikre büszke lehet Makó: az elfeledett Hajnal Antal. In: *Délmagyarország*, 2018. január 22., o.n.
- Magyar Királyi Állami Számvevőség jelentése az 1906. évi zárszámadásról* (1907). Budapest: Magyar Királyi Állami Számvevőség.

Hajnal Antal bibliográfia

Hajnal Antal (1870): Az amerikai kotrógép. In: *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*. 1870/6., 377–378.p.

Hajnal Antal (1872): Egy kis statisztika Magyar- és Erdélyország közlekedési eszközeiről. In: *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 1872/1., 32–34.p.

Hajnal Antal (1876): A fotografiai rajzmásolás legújabb módja. In: *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 1876/10., 449–450.p.

Hajnal Antal (1878): A fiumei kikötő. In: *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 1878/6-7., 201–218.p.

Hajnal Antal (1878): Mi okozta a fiumei kikötő új hullámgátjában beállott süllyedést? In: *Gazdasági Mérnök*, 1878. augusztus 15., 212–215.p.

Hajnal Antal (1878): A fiumei kikötőnél előforduló süllyedésről. In: *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 1878/6-7., 313–317.p.

Hajnal Antal (1881): A fiumei kikötő építésének előrehaladása 1880-ban. In: *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* 1881/1., 59–63.p.

Hajnal Antal (1884): Fiume és kikötője. In: *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* 1884/4., 236–271.p.

Hajnal Antal (1885): *Fiume és kikötője*. Fiume: Mohovich E. Könyvnyomó Intézet.

Hajnal Antal (1900): *A fiumei kikötő*. Budapest: k.n.

From Makó to Fiume

Antal Hajnal – The planner of Fiume (Rijeka) port

Géza Forgó

Antal Hajnal was born 180 years ago, on August 31, 1838. His father was a Calvinist teacher and the pastor of the town of Békés. Antal József Hajnal obtained an engineering degree at the University of Technology, he worked in Békés County then he started to work at the Ministry of Public Works and Transportation in 1867. He was given the task of the Port's construction in Rijeka in the middle of the 1870's then the leadership of the Architectural Office of the Port was entrusted to him in 1877. The Hungarian state has invested enormous amounts in the building of the only Hungarian seaport. Among the plans for port development, his plans were accepted by the international jury in 1884. Thanks to his plans the construction works occurred in three cycles and Rijeka became the 10th largest port in Europe. Antal Hajnal was actively involved in the Hungarian Engineers and Architects' Association and published several times in its journal. The Calvinist religion was also important to him. He was a presbyter for the Transdanubian Calvinist Church District. He died in Rijeka on January 17, 1907.

Bethlen 1922-es kampánya a külpolitikai kérdésekről

Sipos József*

* Szegedi Tudományegyetem

Kulcsszavak

Bethlen István
genovai konferencia
külpolitika
választások
miniszterelnök

István Bethlen
Genoa Conference
foreign policy
elections
Prime Minister

Absztrakt

Bethlen István 1922-es kampánya komoly külpolitikai kérdéseket is érintett: a miniszterelnök maga is részt vett a genovai nemzetközi konferencián 1922. április 8-21. között, majd hazatérése után a választási kampányába is beemelte Magyarország külpolitikai helyzetének, lehetőségeinek kérdéskörét. Április 26-án sajtótájékoztatót tartott, melynek középpontjában a genovai konferencia állt, majd Egerben, valamint Hajdú és Bihar megyében tartott beszédeket. Az aktuális külpolitikai kérdések mellett ezen beszédeknek a bemutatása, elemzése a tanulmány célja.

Bethlen István 1922-es kampányának külpolitikai kérdéseivel ezeddig nem foglalkozott a szakirodalom (Romsics 1991: 147; Ormos-Majoros 1998: 302-306; Seres 2001: 397-441; Gulyás 2012: 124), pedig közzismert, hogy gróf Bethlen István miniszterelnök 1922. április 8-21. között maga is ott volt a genovai nemzetközi konferencián, majd onnan a választási kampány irányítására hivatkozva tért vissza az országba. A magyar kormánydelegáció genovai konferencián történő tárgyalásainak áttekintése és értékelése nem e tanulmány feladata, valamint a konferenciáról szóló sajtóértesülések elemzését sem vállalhatjuk. Azok lényege az volt, hogy a liberális lapok – mint például a *Világ* – általában kritikusan vizsgálták a magyar kormányküldöttség munkáját és kevesellték az elért eredményeket. Ezzel szemben a kormánytámogató lapok – mint például a *Szózat* – dicsérték a delegáció eredményeit. Különösen Bethlen diplomáciai ügyességét.

Bethlen az 1922. április 23-i minisztertanácsot tájékoztatta a konferencián addig történekről (ennek elemzését sem tartjuk feladatunknak, mert azt a miniszterelnök nem a választópolgároknak szánta), április 26-án pedig sajtótájékoztatót tartott. Erre elsősorban a liberális lapokban addig megjelent kritikák ellensúlyozása miatt volt szükség, másodsorban pedig a genovai konferencián elért magyar eredményeket is a választási kampány szolgálatába kívánta állítani. A miniszterelnök elmondta, hogy a konferencián az I. sz. bizottság lényegében a politikai bizottság lett, bár nem nevezték annak. Volt még pénzügyi, gazdasági és kereskedelmi bizottság is. A pénzügyi bizottság a valuta- és hitelkérdésekkel foglalkozott, de került a jóvátétel kérdését. Bethlen szerint annak megtárgyalása és csökkentése nélkül nem lehet a helyzeten javítani. Eredménynek nevezte azt, hogy az angol szakértői anyagban már benne volt: az „egyes államok kötelezettségei lehetőleg egyensúlyba hozandók a fizetési képességeivel” (*Szózat* 1922a: 1). Ezért a magyar delegáció csatlakozott az angol javaslatához.

A gazdasági bizottságban a magyar delegáció két témát szorgalmazott: az egyik a „portorosei egyezmény ratifikálása, a másik egy preferens vám megalkotása Közép-Európában” (*Szózat* 1922a: 1). Ennek megvitatására a magyarok javasolták, hozzanak létre egy albizottságot, hogy az „utódállamok gazdasági viszonyait [...] egymás között megbeszéljék” (*Szózat* 1922a: 1). Ezzel azt is dokumentálták, hogy Magyarország a szomszéd országokkal való gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésében érdekelt. Ezt a javaslatot azonban a

kisantant képviselői nem fogadták el. Sőt, a franciák lényegében ahhoz hasonló javaslatát is elutasították.

Bethlen szerint mivel a konferencia első ülésén a francia delegáció elutasította az oroszok leszerelési javaslatát, ezért ők azt már nem tartották helyénvalónak újból felvetni. A miniszterelnök ismertette a magyar delegáció tevékenységét is az utódállamokba került magyar kisebbségek védelme érdekében. Reményét fejezte ki, hogy e javaslataik támogatást kapnak. Elmondta, hogy a német-orosz szerződés nyilvánosságra hozatala a konferencián „nagy meglepetést okozott”. Szerinte, ha Szovjet-Oroszországban a „jelenlegi rezsimben bizonyos jobbra fordulás bekövetkezik” (*Szózat* 1922a: 1), akkor Németország jelentős szerepet kaphat Oroszország újjáépítésében. Valószínűsítette, hogy ebben a folyamatban az antanthatalmak is részt fognak venni. Ha ez megtörténik, akkor majd Magyarország is ilyen kapcsolatokat létesít Szovjet-Oroszországgal. Bethlen „teljesen légből kapott” koholmánynak nevezte az a hírt, hogy „Magyarország hasonló szerződést kötött az orosz delegátussal, mint Németország” (*Szózat* 1922a: 2). Ehhez hozzátette: „a magyar delegáció sem nem tárgyalta, sem nem óhajtott tárgyalni az oroszokkal” (*Szózat* 1922a: 2),” hanem passzívan várja az ügy kibontakozását. Tudjuk, hogy a miniszterelnök utolsó kijelentése nem volt igaz, mert a magyarok tárgyaltak a szovjet-orosz delegációval. Ezt a kérdést azonban itt, most nem részletezhetjük (Seres 2001: 397-441).

Bethlen jogosan állította, hogy a jóvátétel fizetésének kérdése a konferencián hátrébe szorult. Ennek ellenére remélte, hogy a konferencián a pénzügyi, a gazdasági és a kereskedelemügyi területeken „praktikus határozatokat fognak hozni” (*Szózat* 1922a: 2). Azt azonban nem szabad várni, hogy „azok a bajok, amelyek a pénzügyi és gazdasági téren az ország újjáépítésének útjában állnak, megszűnjenek” (*Szózat* 1922a: 2). Véleménye szerint mivel a jóvátétel kérdéséről nem lehetett érdemben beszélni, ezért a „pénzügyi helyzet szanálásának gyökeréig” nem jutottak el. Ezért jogosan állította: „be fog bizonyosodni, hogy addig Európa közgazdasági rekonstrukciójáról komolyan beszélni sem lehet, és eredményeket sem lehet elérni, amíg ehhez a kérdéshez komolyan hozzá nem nyúlnak” (*Szózat* 1922a: 2). Tehát e kérdésekről a miniszterelnöknek reális véleménye volt.

A konferencia nagy eredményének tartotta, hogy a győztesek végre zöld asztal mellé leültek a legyőzöttekkel és szabadon beszélgettek sok kérdésről. Ennek keretében a legyőzött Magyarországnak is alkalmá volt felvenni a párbeszédet a győztes államokkal és a többi európai állammal. Ez – szerinte – „az európai politikai atmoszférának a lényeges enyhülését mutatja. A győzők diktátuma helyett és helyébe apránként mégiscsak a kölcsönös megértés fog lépni és kell is hogy lépjen” (*Szózat* 1922a: 2). Ezt előrelépésnek nevezte, de itt is hangsúlyozta, hogy „Magyarországnak és a legyőzött államoknak összes bajai egy csapásra orvosolhatni nem fognak” (*Szózat* 1922a: 2). Ennek ellenére Bethlen a konferencián történeteket a lélektani és a „politikai atmoszféra terén” (*Szózat* 1922a: 2) lényeges haladásnak tekintette.

A miniszterelnök elmondta: a konferencia módot nyújtott arra, hogy a magyar delegáció tájékoztassa az európai államok vezetőit az ország bajairól. E megbeszéléseken „sok félreértést, sok Magyarország ellen irányított propagandát, elterjedt balvéleményt” (*Szózat* 1922a: 2) el lehetett oszlatni. Egyik-másik kérdésben fölvilágosításokat tudtak adni, és ez által a jobb megértést elő lehetett készíteni. Ez elsősorban a nagyhatalmakra vonatkozott – mondta. Ugyanakkor felvették a személyes kapcsolatot a szomszédos országok vezetőivel: a román miniszterelnökkel, Benes csehszlovák miniszterelnökkel és külügyminiszterrel, valamint Ausztria vezetőivel is.

E tárgyalások eredményeként Bethlen bejelentette: a genovai konferencia után megkezdik Romániával a kereskedelmi tárgyalásokat, először egy kompenzációs, aztán egy kereskedelmi szerződés megkötésében egyeznek majd meg. Benessel megállapodtak, hogy az elmúlt évben félbe maradt marienbadeni és prágai tárgyalásokat folytatják. Azokon a kereskedelmi szerződés és a forgalmi egyezmény megkötésén túl a kisebbségi kérdésekre is visszatérnek. Ausztriával pedig az a megállapodás született, hogy a szakértők már Genovában elkezdik a tárgyalásokat. A fennmaradó nézetkülönbségeket pedig a konferencia után vagy Budapesten, vagy Bécsben, a kormányelnökök közvetítésével igyekeznek majd megoldani.

A miniszterelnök azt is elmondta, hogy a nagyhatalmak képviselőit tájékoztatta az élőállat-jóvátétel problémáiról is és ebben a kérdésben „meggondolásra készítette a hatalmakat” (*Szózat* 1922a: 2). Végül megemlítette, hogy Genovában igyekezett az utódállamok pénzügyi támogatását megszerezni a Zita királyné és gyermekei eltartása érdekében. E kérdés érdemi részéről azonban egyelőre bővebb nyilatkozatot nem tehetett.

Arra az újságírói kérdésre, hogy miért nem kezdi el az ország a gazdasági tárgyalásokat Jugoszláviával is. A miniszterelnök azt válaszolta, hogy ezt az egyeztetést Magyarország már korábban kezdeményezte: ha erre Jugoszlávia részéről készség mutatkozik, a magyar diplomácia nyitott lesz minderre. Arra a kérdésre pedig, hogy a konferencián felmerült-e a külföldi kölcsön felvétele, azt mondta, hogy erről Genovában nem folytatók tárgyalások. A konferencia még nem jutott el e kérdés felvetéséig, ezért ez nem aktuális (*Szózat* 1922a).

Megállapíthatjuk, hogy Bethlen reálisan értékelte a genovai konferencián addig történeteket: az ott szerzett tapasztalatai bizonyos optimizmussal töltötték el. Az illúzióktól azonban óvta az ország népét. Igaz, a magyar delegáció által elért eredményeket próbálta többnek feltüntetni, mint amilyenek voltak – erre a választási kampányban szüksége volt neki és kormánynak is. Ezért nem csoda, hogy a liberális újságok – a *Világ*, *Az Est*, *Az Újság* – továbbra is kritikusan írtak a genovai konferencián részt vevő magyar delegáció munkájáról. A liberális politikusok közül pedig volt, aki gróf Bánffy Miklós külügyminiszter diplomáciai képességeit kritizálta (*Világ* 1922). Ezért Bethlen e sajtótájékoztató után is szükségesnek látta, hogy kifejtse az Egységes Párt és a kormány külpolitikáját a választási kampányában.

A Genovából hazatért Bethlen első kampányútja 1922. április 30-án Egerbe vezetett. Ott a Heves megyei Egységes Párt gyűlésén fejtette ki véleményét a kül- és belpolitikai kérdésekről. A pártprogram céljai között első helyen említette, hogy „más nemzetekkel szemben külpolitikai téren biztosítani kell magunknak nemzeti függetlenségünket” (*Szózat* 1922b: 2). Állította, hogy 1918 novemberében nemzeti függetlenségünket véletlenül nyertük el, de azt „fömládozni többé semmi körülmények között nem vagyunk hajlandók” (*Szózat* 1922b: 2). Kijelentette: újabban az európai politikában olyan jelek mutatkoznak, mintha egy „Duna-konföderációt akarnának létesíteni. Mi ebben a konföderációban nem vehetünk részt, ilyenbe belépni nem szándékozunk” (*Szózat* 1922b: 2). Mi – mondta – „erős, egységes, nagy Magyarországot” (*Szózat* 1922b: 2) akarunk. „Nem akarunk föderatív, régi monarchiát sem”, mert az olyan „közjogi kapcsolatokat létesítene, amelyek nemzeti függetlenségünk rovására lennének” (*Szózat* 1922b: 2). Ehhez hozzátette: azért sem kell nekünk ilyen föderáció, mert „egy újabb föderációban a szláv népek vezetnének” (*Szózat* 1922b: 2).

Az Egységes Párt másik külpolitikai célját a miniszterelnök így fogalmazta meg: békés eszközökkel elérni, hogy a „magyar nemzet újból egyenlőséggel bírjon a többi nemzetekkel szemben” (*Szózat* 1922b: 2), amelyek nemzeti függetlenségünk rovására lennének. A wilsoni elvekről azt mondta: az 1918-ban az „igazságot, egyenlőséget és jogot hirdetett a népek között” (*Szózat* 1922b: 2). Azóta megtapasztaltuk: „nincs igazság, nincs egyenlőség és nincs igazi jog az európai népek között, csak győzők vannak s legyőzöttek. (Úgy van! Úgy van!) Csak a győzők oldalán van minden jog” (*Szózat* 1922b: 2). Ennek következtében „beavatkoznak belső ügyeinkbe” (*Szózat* 1922b: 2). Ezt a „nemzetet leszerelték, fegyverétől megfosztották: szomszédaink ellenben minden korlát nélkül fegyverkeznek és fenyegetnek bennünket” – mondta (*Szózat* 1922b: 2). Ezért mi tehát „külpolitikánkban arra törekszünk, hogy egyenlőségünket újból kivívjuk, [...] hogy [...] szomszédainkat is fegyverezzék le, (Éljenzés!) mert amíg ez meg nem történik, addig folyamatosan beavatkoznak Közép-Európa népeinek politikájába azok, akik föl vannak fegyverezve” (*Szózat* 1922b: 2). Itt elsősorban a kisantra gondolt: a Szerb-Horvát-Szlavón Királyságra, Romániára és Csehszlovákiára.

A kereskedelempolitika területén sincs egyenlőség, – mondta a miniszterelnök. „Beavatkoznak pénzügyeinkbe, és amit a magyar nép verejtékkel szerzett, reparáció címén akarják elvenni tőlünk. A békeszerződést kénytelenek voltunk aláírni, ez azonban nem jelentheti azt, hogy a magyar nemzet késő generációi örökös szolgaságban sínylődjének. (Tetszés.)” (*Szózat* 1922b: 2).

Bethlen e választási beszéde harciasabb volt, mint az április 26-i sajtótájékoztatója. Ez összefüggésben lehetett a genovai tárgyalásokon történetekkel. A külpolitikai erőviszonyok elismerésén, de a nemzeti önérzet alapján álló fejtegetéseit hallgatósága helyesléssel fogadta. E gondolatai azért is fontosak, mert ezeket a szakirodalom még nem ismertette.

A miniszterelnök következő kampánykörútja 1922. május 7-én Hajdú és Bihar megyékben zajlott. Ide elkísérte Nagyatádi Szabó István és Gömbös Gyula is. Az előbbi az Egységes Párt elnöke volt, Gömbös pedig a párt ügyvezető elnökeként a párt választási kampányát irányította. A Kismarján és Derecskén elmondott programbeszéd után a tiszántúli kampánykörút következő állomását Debrecen jelentette. Itt a Bika Szálló nagytermében tartották meg a megyei Egységes Párt gyűlését. E beszédében Bethlen elsősorban külpolitikai kérdésekkel foglalkozott: „minden külpolitikának az a célja – mondta –, hogy a nemzet ellenfeleivel barátságos

szerezések kötésével és más eszközökkel biztosítsa a nemzet életét” (*Szózat* 1922c: 1). Ennek azonban feltételei vannak: a nemzetnek megfelelő szuverenitása és egyenjogúsága legyen a többi nemzethez hasonlóan, hogy rendezett társadalmi és állami élettel bírjon, tekintélye pedig megfelelő gazdasági és kulturális erőkon alapuljon. Fontosnak tartotta, hogy semmi olyan ne történjen az országban, ami külpolitikánknak árt. „Eredményes külpolitikát addig nem lehet folytatni – mondta –, amíg a mai pártpolitikai viszonyok fennállnak” (*Szózat* 1922c: 1). Ezzel arra célzott, hogy a kormány csak akkor tud eredményes külpolitikát folytatni, ha mögötte egy nagy és egységes párt sorakozik fel. Joggal állította: a második királypucss külpolitikánk esélyeit rontotta le, és alkalmat adott a beavatkozási politikára. Rámutatott: „ez az ellentét ma is fönáll, ék ez a nemzet testében, és amíg ez benne lesz, alig leszünk képesek a beavatkozási politikát elkerülni” (*Szózat* 1922c: 2). Ez a kritika a legitimistáknak szólt, elsősorban az Andrassy-Friedrich-párt választási kampányban is kifejtett politikájának.

Ezután szólt az „októbristák és szövetségeseik” – akiken a liberális és a demokrata ellenzéket értette – azon vádjáról, hogy a kormány „a rendet nem meri, vagy nem akarja fönntartani. Pedig ennek épp az ellenkezője áll” (*Szózat* 1922c: 2). A háború és a forradalmak után még Európában sem lehetett a rendet rövid idő alatt helyreállítani. „Nálunk is vannak sajnálatos események, amelyek el kell, hogy múljanak és el fognak múlni, mert azon vagyunk, hogy megszűnjenek. (Éljenzés.) Ez azonban nem ad senkinek jogot, hogy rágalmazza és támadja a magyar kormányt, hogy a külföldön Magyarország hírnevét megrontsa, és külpolitikánk esélyeit megsemmisítse. (Úgy van! Taps.) Ilyen körülmények között nehéz külpolitikai téren valami eredményt elérni” (*Szózat* 1922c: 2).

Ezután vázolta kormánya külpolitikai programját: „Külpolitikánk célja ma egyéb nem lehet, mint az, hogy helyreállítsuk a magyar nemzet szuverenitását, a magyar nemzet egyenjogúságát más nemzetekkel és lerázzuk magunkról a beavatkozás politikáját. (Úgy van! Úgy van! Zajos helyeslés.) De ezt csak úgy érhetjük el, ha harmóniában maradunk azokkal a törekvésekkel, amelyek Európában a békét akarják megteremteni, harmóniában kell maradnunk az európai irányzatokkal. Nem vagyunk szigeten élő nemzet, hanem egy nagy népcsalád tagja, amelynek egységes a civilizációja, mely egységes kulturális, állami és társadalmi berendezkedésen alapul. Ilyen körülmények között nem izolálhatjuk magunkat. Hogy megint hasonlattal éljek, mikor nemzetközi társaságban vagyunk, nem járhatunk fehér kamásliban, vagy vörös frakkban, de nem járhatunk vitézkötésben sem, hanem úgy kell viselkedni, ahogy a többi nemzet és együtt kell velük tartanunk azokban a törekvésekben, amelyek az emberiség haladását jelentik. (Úgy van! Úgy van!) Minden népnek megvan a joga az érvényesülésre, de az érvényesülés joga és lehetősége csak addig áll fenn, amíg harmóniában van az emberiség haladásával. [...] Harmóniában kell eljárni a többi néppel, mert ez az egyedüli jövőnk” – fejezte be ezt a fontos és progresszív gondolatmenetet Bethlen István (*Szózat* 1922c: 2).

Beszéde további részében a békeszerződések megkötése után kialakult európai helyzettel foglalkozott: úgy látta, azóta vannak győző és legyőzött, kiuzsorázó és kiuzsorázott nemzetek. Ennek ellenére azzal nyugtatta hallgatóságát, hogy a győztesek velünk is tárgyalni fognak, mert „Európának ezen a pontján a békének minélkülünk nincs értéke” (*Szózat* 1922c: 2). Mert ez a „megcsonkított Magyarország gravitációs központja egy sokkal nagyobb területnek és ennek a gravitációnak erejét semmiféle eszközzel nem lehet meghamisítani” (*Szózat* 1922c: 2).

A miniszterelnök hangsúlyozta: „ha én türelemre intek, ez nem jelenti azt, hogy én a meghunyászkodás politikáját hirdetem” (*Szózat* 1922c: 2). De „amikor új Európa van kialakulóban, és új békefeltételekről tárgyalnak, ne járjunk kézigránatokkal, mert lerontjuk saját politikánk minden sanszát” (*Szózat* 1922c: 2). Vagyis az adott nemzetközi helyzet elfogadását szorgalmazta, mert a genovai konferencia tapasztalatai alapján új békefeltételekben reménykedett.

Ezután kifejtette: a magyar külpolitikának négy olyan közvetlen célja van, amelyek beilleszkednek a genovai tárgyalásokon körvonalazódó új békepolitikába: „az első a gazdasági egyenjogúság helyreállítása az egész vonalon és a gazdasági érintkezés felvétele a szomszédos államokkal. A második a reparációs kérdés elodázása. Magyarország reparációt fizetni nem képes. (Élénk helyeslés.) A harmadik a magyar kisebbségek megvédése azokon a területeken, amelyeket elszakítottak tőlünk. A negyedik a beavatkozási politika megszüntetése azáltal, hogy csatlakozunk ahhoz a politikai irányhoz, amely Európa lefegyverzését írta zászlajára” (*Szózat* 1922c: 2).

E közvetlen célokról még külön-külön is beszélt. A háborús jóvátételek fizetésének felfüggesztésénél például már azt is kimondta, hogy „külföldi hitel és kölcsön nélkül ez a nemzet sem pénzügyi, sem gazdasági életét

rekonstruálni nem lesz képes” (*Szózat* 1922c: 2). A kisebbségbe került magyarságról pedig azt is megfogalmazta, hogy „nekünk kötelességünk, jogunk ezt a kérdést nemzetközi fórum elé vinni, mert hiszen a békeszerződés 47. és 54. szakaszában kötelezték magukat az illető államok a kisebbségi szerződés betartására” (*Szózat* 1922c: 3).

Bethlen beszédének végén ismét rámutatott, hogy be kell illeszkednünk az európai politika nagy irányelveibe: „ha helyesen tűzzük ki céljainkat, akkor igenis, Európa térképének újólagos rendezésével Magyarország is meg fogja találni a maga helyét. (Éljenezs.) Ennek előfeltétele azonban, hogy a belpolitikánk ne keresztezze a külpolitikánkat, hogy legyen vége mindenkorra azoknak az ellentéteknek, amelyek magyart a magyartól elválasztják” (*Szózat* 1922c: 3).

A miniszterelnök debreceni beszédében tehát rámutatott, hogy az ellenzéki pártoknak nincs külpolitikai programja. Ő viszont reális külpolitikai programot adott: ez alkalmazkodott a győztesek elvárásaihoz, de kiállt az ország függetlensége és teljes szuverenitása mellett. Visszautasította a kisanant Magyarország ügyeibe való beavatkozását, de azokkal kereskedelmi szerződések megkötését szorgalmazta. Kiállt a kisebbségi magyarság érdekeinek védelmében. Mindezek azt is mutatják, hogy Bethlen genovai konferencián folytatott tárgyalásokból és a szerzett tapasztalatokból reális külpolitikai következtetéseket vont le. E reális külpolitikai helyzetelemzések és célkitűzések már azt is jelezték, hogy Bethlen a magyar külpolitikában is a konszolidációt szorgalmazta. Ezzel is hozzájárult az Egységes Párt 1922-es választási kampányához, és nem utolsó sorban a magyar állam új külpolitikai irányvonalának kialakításához. Mindezzel pedig növelte személyének külpolitikai elfogadottságát.

IRODALOM

- Gulyás, László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája. Az első évek 1919-1924. Máriabesnyő: Attraktor.
- Ormos, Mária – Majoros, István (1998): Európa a nemzetközi küzdőtéren. Budapest: Osiris Kiadó.
- Romsics, Ignác (1991): Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- Seres, Attila (2001): Magyar-szovjet titkos tárgyalások Genovában 1922-ben. In: *Fons*, 2001/3., 397–441. p.

FORRÁSOK

- Szózat* (1922a): Gróf Bethlen István ismertette a genovai tárgyalások eredményét. In: *Szózat*, 1922. április. 27., 1–2. p.
- Szózat* (1922b): Gróf Bethlen István Egerben. In: *Szózat*, 1922. május. 3., 1–3 p.
- Szózat* (1922c): Gróf Bethlen István nagy beszédet mondott Debrecenben. In: *Szózat*, 1922. május. 9., 1–3. p.
- Világ (1922): *Világ*, 1922. április. 26., 1. p.

Bethlen's 1922 campaign on foreign policy

József Sipos

István Bethlen's 1922 campaign touched upon major foreign policy issues: the Prime Minister himself attended the Genoa International Conference on 8-21 April 1922. After his return he also included the issue of Hungary's foreign policy situation and opportunities in his election campaign. On April 26 he held a press conference focusing on the Genoa Conference, followed by speeches in Eger and in Hajdú and Bihar counties. In addition to foreign policy issues, the presentation and analysis of these speeches is the goal of the study.

Sorsok 1944 – Zsidó fotográfusok Szegeden

Fári Irén*

* Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Kulcsszavak

Szeged
zsidóság
fotográfia
műterem
deportálás

Szeged
Jewish
photography
studio
deportation

Absztrakt

A két háború között hosszabb-rövidebb ideig Szegeden dolgozó mintegy hetven fényképész közül soknak alig ismerjük működését, tevékenységét. A zsidó fotográfusok közül mindössze négynek: Bäck Mancinak, Kárász Juditnak, Liebmann Bélának és Müller Miklósnak a munkásságával foglalkoztak a kutatók eddig részletesebben. Ők mindannyian túléltek más-más módon a vészkorszakot, ketten közülük akkor már külföldön dolgoztak, Liebmann Béla pedig munkaszolgálatot teljesített, miközben a családját deportálták. Másik nyolc fényképész sorsáról is szól a tanulmány: Gábor Endre, Gömöri Sára, Rónai József, Rutkai Aladár, Szabadi Tibor, Székely Sándor, Vitkay Ilona és Vitkay Felícia.

A két világháború közötti időszakban mintegy hetven iparigazolvánnyal rendelkező fényképész dolgozott több-kevesebb ideig Szegeden (Fári 2017). Legtöbbjük rendelkezett műteremmel, de a riport- és a szociofotó területén is kiemelkedő egyéniségeket találunk, akik közül nem mindenki volt hivatásos fényképész.

A zsidó fotográfusok közül mindössze a következő négynek a munkásságával foglalkoztak a kutatók eddig részletesebben: Bäck Mancsi (Gömör 2003), Kárász Judit (Szabó 2014), Liebmann Béla (Apró 2014), Müller Miklós (Lengyel 2014). Ők mindannyian túléltek más-más módon a vészkorszakot, ketten közülük (Kárász és Müller) akkor már külföldön dolgoztak, Liebmann Béla pedig munkaszolgálatot teljesített, miközben a családját elhurcolták. Szegedről a deportáló vonatokat 1944. június 25-én, 27-én és 28-án indították (Molnár 1995). A Szegedi Zsidó Hitközség több doboznyi, névsorba rendezett iratanyagában (Visszatérő deportáltak kérvényei 1945) a fényképészek közül Dr. Bedőné Gömöri Sári, a Vitkay nővérek és Liebmann Béla kérvényei találhatóak meg. Szabadi Tibor munkaszolgálatosként az orosz harctérre került és onnan jött vissza. Gábor Endre, Rónai József, Rutkai Aladár sorsa 1944-ig követhető. A nevek mellett két évszám található: az egyik a Szegedi Ipartestület által kiadott fényképész iparendelő dátuma, a másik az önálló ipargyakorlás befejezésének időpontja, ami szintén az Ipartestület iratanyagában olvasható.

Bäck Mancsi (fotósként dolgozott: 1915–1949 között)

Bäck Mancsi (Vágvecse, 1891 – Budapest, 1989) apja Bäck József fakereskedő, anyja Singer Berta. A család 1901-ben költözött Szegedre. Bäck Mancsi Budapesten és Bécsben tanult fotografálni. Szegedre a háború kitörése után tért haza, 1915 elején kezdett el dolgozni fényképészként. Nem volt kirakata, nem kereskedelemre, hanem művészi felvételekre rendezkedett be. Kedvenc témája a hajlékony női test, ami a tánc képzetét kelti. A város szellemi életének szinte valamennyi kimagasló alakjáról készített művészi portrékat. A szegedi Móra Ferenc Múzeumban őrzött nyolc képe a lebontásra került ősi városrész, a Palánk árvíz előtti házait, utcáit örökítette meg.

1921-ben házasodott össze dr. Szekerke Lajos városi ügyésszel, leányuk, Mária 1924-ben született. Férje 1940-

ben elhunyt, Bäck Mancsi további életéről kevés adat maradt, 58 éves koráig dolgozott, majd az 1950-es évek elején a fővárosba költözött lányához.

Válogatott műveiből előbb Budapesten a Kiscelli Múzeumban, majd 2005-ben Szegeden, a Móra Ferenc Múzeumban nyílt kiállítás. 2018-ban Szegeden a REÖK Művészeti Galériában rendeztek nagyszabású kiállítást műveiből.

Gábor Endre (fotósként dolgozott: 1920–1944 között)

Gábor Endre (Csantavér, 1892. január 7. – ?, 1944) 1920-ban kapott iparendélyt Szegeden. Szülei dr. Gottlieb Ede és Landesberg Teréz. Első felesége (1921) a Baján lakó Lówy Margit.

A Szegedi Zsidó Egyházközség deportáltak névsorában (1944) Gábor Endre fényképész egyedül van feltüntetve. 1944. június 15-i dátummal holtá nyilvánították. A Szeged Város Árvaszéki Iratai szerint Gábor Endre gyermektelen, szülei elhaltak, második neje Kertész Terézia 48 éves, Huszár u. 1. sz. alatti lakos, testvére dr. Gábor Antal 60 éves orvos, szabadkai lakos.

Kiváló portréi mellett a szegedi múzeum negatívtárának nagy értékű darabjai Gábor Endre városfotói, a felsővárosi és a belvárosi templomról készített külső és belső felvételei.

Gömöri Sári (fotósként dolgozott: 1916–1949 között)

Gömöri Sári Szegeden született 1893. május 9-én, apja Gömöri Lajos könyvelő, anyja Fischof Vilma, a szegedi izraelita elemi iskola tanítónője. 1917-ben házasságot kötött Bedő Imre (1889) nagyváradi születésű temesvári orvossal. Két fiútestvére az I. világháború alatt halt meg.

Gömöri Sári 1916-ban, 23 évesen nyitott fényképész műtermet a Kállai Albert (Híd) utca 3. szám alatt. Többször volt külföldi tanulmányúton. 1931-ben átvette Rónai Dénes udvari fényképésmester szegedi műtermének vezetését a Széchenyi tér 2. szám alatt. 1932-ben műtermét a lakásán, a Deák Ferenc u. 4. szám alatt, az emeleten rendezte be. Hirdetése szerint készített „portrait-fotó grafikákat”, gyermekfelvételeket, otthoni, ipari és reklám felvételeket, valamint diapozitíveket.

A Szegedi Zsidó Hitközség iratai között a deportáltak összeírásában (1944) a Bedő házaspárral csak Magdolna leányuk (1927–2016) szerepel a névsorban. Nem ismerjük, mi történt a családdal a vészkorszak idején. 1945 nyarán a deportálásból hazaértek és június 1. dátummal Dr. Bedő Imre és neje fehérműt és cipőt kért kiutalni egy férfi és két nő részére, majd a nagy templomban megtalált saját bútoraik kiadását kérték.

1946. évi hirdetése szerint műtermében újra dolgozott, ahol Rónai Józsefnél készült fotókról is készültek utánrendelések. 1949-ben található az utolsó hirdetése a helyi újságban.

Kárász Judit

Kárász Judit (Szeged, 1912. május 21. – Budapest, 1977. május 30.) apja Kárász József bankár, anyja Szivessy Mária, a szegedi nőmozgalom egyik megalapítója. A szakma alapjait Kellner látszerész- és fotózásában sajátította el, főként a laborálásban szerzett gyakorlatot. Érettségi után a Párizsban élő építész nagybátyja segítségével beiratkozott a dessau-i Bauhausba, de két féléven keresztül Párizsban is képezte magát. 1932-től tagja lett a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának. A csoport falukutató munkája során és a szülővárosában készült szociófotóiból rendezte Buday György 1933-ban Kárász Judit egyetlen, életében készült kiállítását.

Kárász Judit előbb Németországban dolgozott, majd tíz éven keresztül Dániában élt, ahonnan 1949-ben tért vissza Magyarországra. Itthon az Iparművészeti Múzeumban fényképésként dolgozott.

Kárász Judit születésének 100. évfordulóján műveiből Szegeden, a Kass Galériában nyílt kiállítás.

Liebmann Béla

Liebmann Béla (Temesvár, 1899. június 23. – Szeged, 1996. december 18.) optikusnak és orvosi műszerésznek tanult. Első fényképe nyomtatásban 1919-ben jelent meg Temesváron, ahol lefényképezett egy Zeppelint. 1921-ben Budapesten megismerkedett Vér György újságíróval, akinek cikkeihez fotókat készített. Hamarosan több pesti újság közölte felvételeit. Szegeden 1922-ban telepedett le, látszerész üzletben helyezkedett el, majd 1927-

ben önállósította magát, optikus üzletet nyitott. Közben felfedezte és dokumentálta a Tisza-parti város életét és megörökítette a városba érkező színészeket, politikusokat, művészeket, tudósokat. 1931-től a meginduló Szegedi Szabadtéri Játékokat fényképezte. Fővárosi újságok is szívesen közölték képeit, annak ellenére, hogy mint fényképész a Szegedi Ipartestület csak 1937 januárjában vette nyilvántartásba.

A munkaszolgálatból 1945. január 5-én tért haza Szegedre. Családja, felesége és kislánya a deportálásból nem jött vissza. Liebmann Béla május 25-i dátummal kérte ruhanemű, ágynemű, fehérnemű kiutalását. Másik, dátum nélküli irattal a gettóbeli lakásból függönyöket, szőnyeget igényelt vissza. Folytatta fényképész munkásságát. Számos fényképkiallításon vett részt sikeresen. 1951-ben alapító tagja lett a Szegedi Fényképész Szövetkezetnek, a Délmagyarország napilapnál fotóriporterként dolgozott. Közel hetven évig fényképezte Szegedet.

Archívumának nagy része a szegedi Móra Ferenc Múzeumba került.

Müller Miklós (Nicolas Muller)

Müller Miklós (Nicolas Muller) (Orosháza, 1913. április 18. – Andrin, 2000. január 3.) apja Müller Jenő ügyvéd, anyja Grossmann Irma. A szegedi egyetem jogi karán 1931-1936 között tanult, itt megismerkedett a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával. Nagy hatással voltak rá Kárász Judit szociófotói. Egyetemi éve alatt Radnóti Miklóssal közös albérletben lakott, ezek az évek az egész pályáját meghatározták. Diplomája után apja orosházi ügyvédi irodájában dolgozott, majd Budapestre költözött. 1938-ban, a zsidótörvényektől tartva emigrált, Párizsba, majd Portugáliába utazott. 1940-1947 között Tangerben, 1947-től Spanyolországban élt, itt vált nagy tekintélyű fotóművésszé. Madridban portréműtermet nyitott, képeit közölték a spanyol lapok. 1967-ben hat könyve jelent meg Spanyolországról.

A harmincas években készült fotóiból negyvenet a szegedi múzeumnak adományozott. Szülővárosában, Orosházán nevét galéria őrzi.

Rónai József (fotósként dolgozott: 1931–1944 között)

Rónai József (Sarkad, 1894 – ?, 1944) az öt Rónai testvér között a legfiatalabb. Szegeden 1926-ban kezdett dolgozni bátyja, Dénes (1875–1964), az "udvari(as) fényképész" (Kincses et al. 2006) fióközletében a Széchenyi tér 2. szám alatt. Rónai Dénes a budapesti műterme fenntartása mellett nyitotta a szegedit, amit öccse önállósulása után 1932 februárjában adott át Székely Sándornak.

Rónai József 1931-ben a Kárász u. 10. szám alatt nyitott saját nevén üzletet. A Szegedi Ipartestület lajstroma szerint munkakönyvét 1915-ben Budapesten kapta. Hirdetéseiben magát müncheni akadémiát végzett fényképésmesterként ajánlotta a közönség figyelmébe. Felesége Lówy Júlia (1907), gyermeke Péter Miklós (1933). „Apja vidéki pék volt – eredetileg Rosenberg, de már ő is a Rónai nevet használta, ő volt Rónai Fülöp –, de folyton tönkrement, folyton költözött egyik kisvárosból a másikba. Békés megyéből származtak, de aztán mindig máshol működött” (Gábor Marianne).

A deportáltak névjegyzékében a Kárász u. 6. szám alatt összeírt családdal együtt szerepel Rónai Fülöpné (Rácalmás, 1853) is, aki „Szegeden élő fiát látogatta meg, amikor kezdték összeszedni az embereket. Őt is bevagonírozták, onnan vitték el, kilencvenéves korában. Véletlenül volt pont akkor ott. Elpusztult. [...] Rónai József Szegeden élt. Nem élte túl a háborút. Feleségét és kisfiát Auschwitzba deportálták, mind odavesztek” (Gábor Marianne).

Rutkai Aladár (fotósként dolgozott: 1912–1944 között)

Rutkai Aladár (Arad, 1890 – ?, 1944) és Vitkay János 1912-ben nyitott műtermet a Kárász utca 15. szám alatt. 1933-ban Vitkay kilépett az üzletből.

Rutkai Aladár és felesége, Krausz Erzsébet 1937-ben vette fel a református vallást. Rutkai Aladárt, mint minden zsidó férfit, fegyvertelen munkaszolgálatra kötelezték, vélhetően valamelyik délvidéki internálótáborba került, majd nyoma veszett.

Bakó László lelkész, a Szegedi Református Egyházközség esperese, valószínűleg a család kérésére, 1944 május-júniusában több egyházközségnek is írt levelet keresése ügyében, eredménytelenül. Az 1944. április 26. és május

27. között lezajlott, úgynevezett délvidéki akció (a délvidék kiürítésére, „zsidótlanítására” irányuló akció) idején a megkeresett lelkészek arról tájékoztatták Bakó Lászlót, hogy a hatóságok nem együttműködőek, a keresztény papokat nem engedik be az internáló táborokba, nem tudnak az ott levőkről információt szerezni (Tóth 2016). A keresztény egyházak hivatalos hozzáállására jellemző, hogy az áttért zsidó híveik tartózkodási helyéről csak augusztusban kértek adatokat a helyi plébániáktól, amikor már a szegedi deportálások is lezajlottak.

Rutkai Aladárnak, feleségének és gyermeküknek, Rutkai Bélának (1937) a neve megtalálható a szegedi zsinagógában a Mártírok falán.

Szabadi Tibor (önálló fotósként dolgozott: 1935–1951 között)

Szabadi Tibor (Szeged, 1914. szeptember 21. – Szeged, 1993) apja Szabadi Károly temesvári illetőségű vasutas, anyja Deutsch Berta, aki Miskolcon született. Az 1939-es iparos összeírásban a zsidó iparosok között sorolták föl. Neve megtalálható a szegedi deportált zsidók jegyzékében édesanyjával és testvérével, a fodrászként dolgozó Ibolyával (1916) együtt. Őt azonban fegyvertelen munkaszolgálatra rendelték, és az orosz frontra került. Az itthon maradt családját az 1944 júniusában lezajlott deportálások idején Auschwitzba vitték, ahonnan nem jöttek haza. Szabadi Tibor 1944-ben Tarnapolnál orosz fogságba került, az orosz hadsereg oldalán harcolva tért haza. 1950-ben az iparát a Teleki u. 5. szám alá helyezte át.

Szabadi Tibor első felesége Palics Erzsébet, akitől két fiuk született, György Jenő (1946) és ifj. Jenő (1949). Mindketten fényképészek lettek.

1951-ben tizenhat fővel megalakították a Szegedi Fényképész Szövetkezetet, melynek Szabadi Tibor 26 évig volt az elnöke.

Vitkay Felicia és Ilona (cégnév alatt dolgoztak: 1933–1934 között)

A Vitkay nővérek apjuk és nagybátyjuk, Rutkai Aladár műtermében tanulták ki a fényképészetet. Önálló iparukat 1933-ban kezdték és a közös fényképészetük 1934-ben szűnt meg. Vitkay Felicia (Arad, 1912. január 4. – Szeged, 1996) 1948-ban házasságot kötött Majtinszky Lászlóval.

Vitkay Ilona (cégnév alatt dolgozott: 1935–1952 között)

Vitkai Ilona (Szeged, 1913 – Szeged, 1992) 1935-ben kért saját nevére iparigazolványt a Kárász u. 13. szám alá. 1936-ban testvére, Vitkai Felícia és nagybátyja, Rutkai Aladár is belépett az üzletbe. Iparuk 1952-ben szűnt meg.

A Vitkay nővérek 1936 -ban keresztelkedtek reformátussá, édesanyjuk, Rutkai Regina 1943 decemberében tért át a református hitre.

Szegedről a deportáló vonatokat 1944. június 25-én, 27-én és 28-án indították. Az anyai ágon zsidó Vitkay nővéreket is deportálták édesanyjukkal együtt, ahonnan ők ketten 1945-ben tértek haza. Júniusban felsőruhát, fehérneműt, ágyneműt, lakószoba berendezést kértek a zsidó egyházközségtől, augusztusban több lakásban fölsimert, a gettóbeli lakásukból származó saját berendezési tárgyaikat kérték vissza.

A Szegedi Izraelita Hitközség iratanyagában őrzött összeírás szerint 1948-ban Lengyel Lőrincné sz. Vitkay Ilona és Vitkay Felicitas (szüleik Vitkay János fényképész és Rutkai Regina) visszatértek a keresztény egyházból a zsidó közösségbe.

Adattárunkban nagyon röviden összefoglaltuk a szegedi zsidó fényképészek életrajzi adatait. A vészkorszak idején a szegedi fotósok is osztoztak a zsidóság sorsában (gettóba telepítés, munkaszolgálat, deportálás). Kiváló mesterek estek áldozatul: Gábor Endre, Rónai József, Rutkai Aladár, Liebmann Béla és Szabadi Tibor munkaszolgálatosként élte túl a korszakot, miközben családjukat elvesztették. A deportáltakról is keveset tudunk. A túlélők folytatták mesterségüket, önálló műtermi működésüknek az 1951-ben bekövetkezett államosítás vetett véget, a Szegedi Fényképész Szövetkezet foglalkoztatta azokat, akik még akkor is fényképészként tevékenykedtek.

1. kép Bäck Mancsi Szegfű u. 1926 (mfm_t84.18.8.)

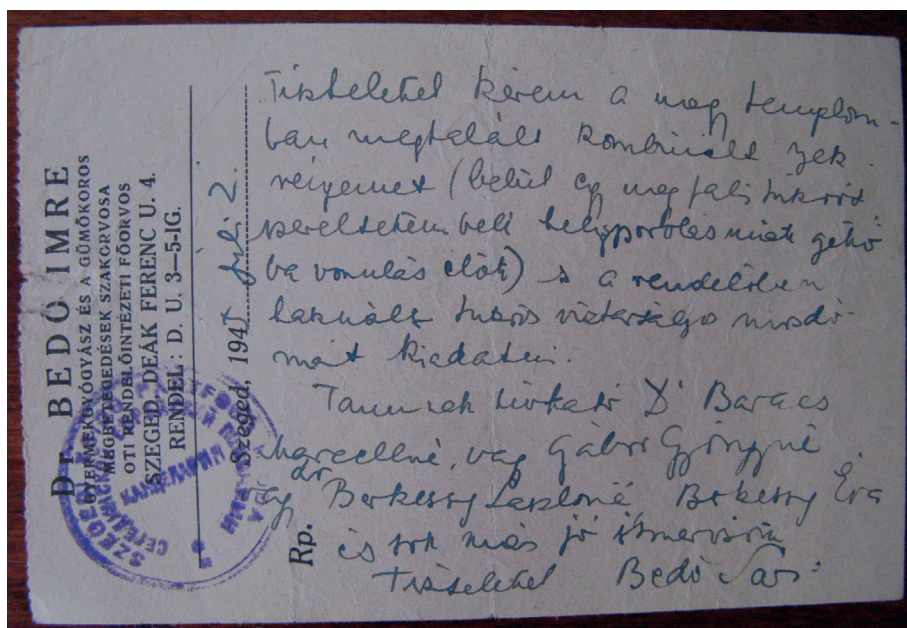
2. kép Gábor Endre Somogyi utca Simonyi fényképészet (mfm_t93.96.11.)

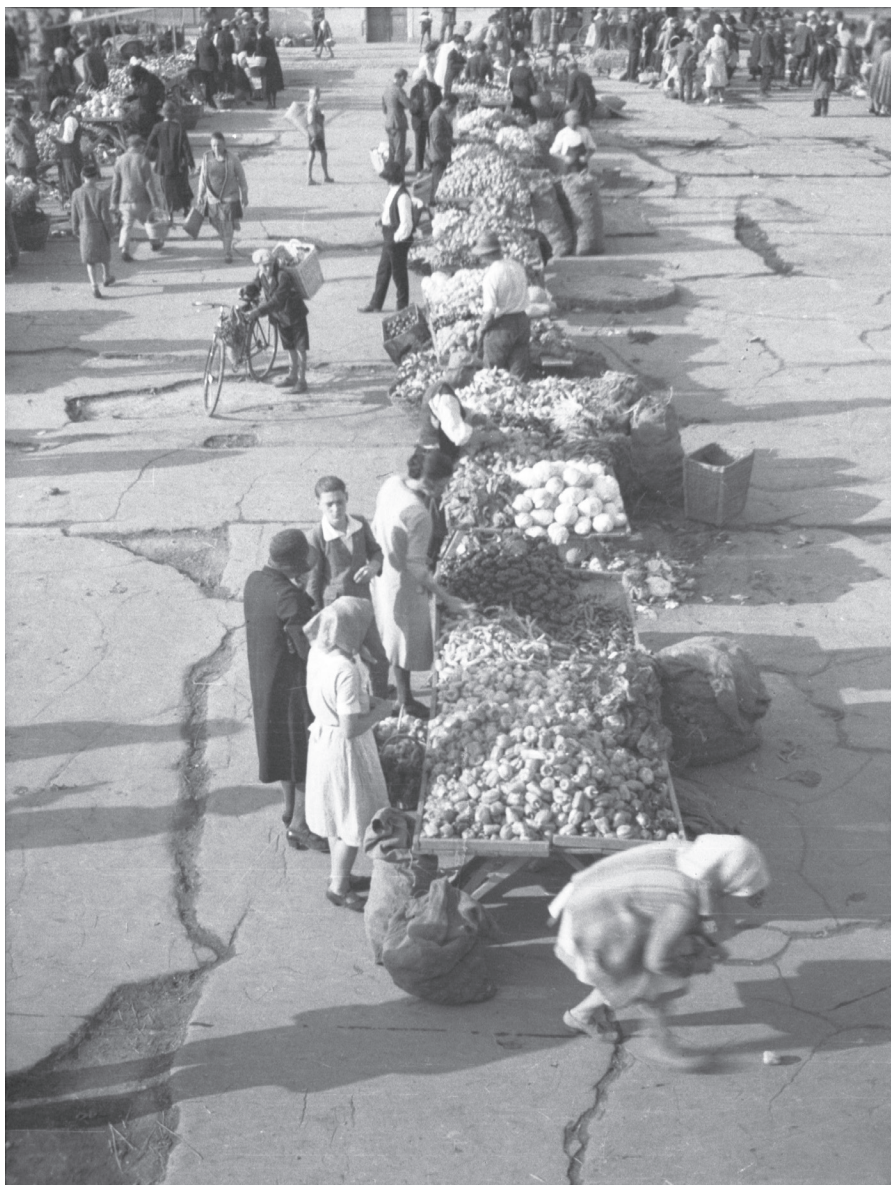
heged.

Gömöri Sári
-916

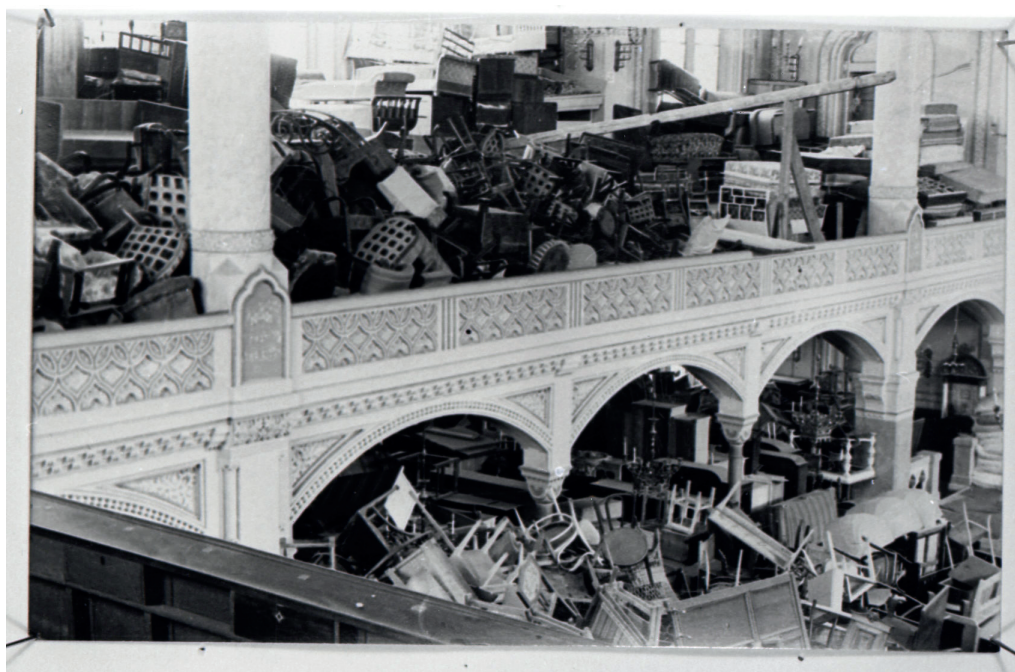
3. kép Gömöri Sári Doberdói fa a múzeum előtt 1916 (mfm_t91.43.1.)

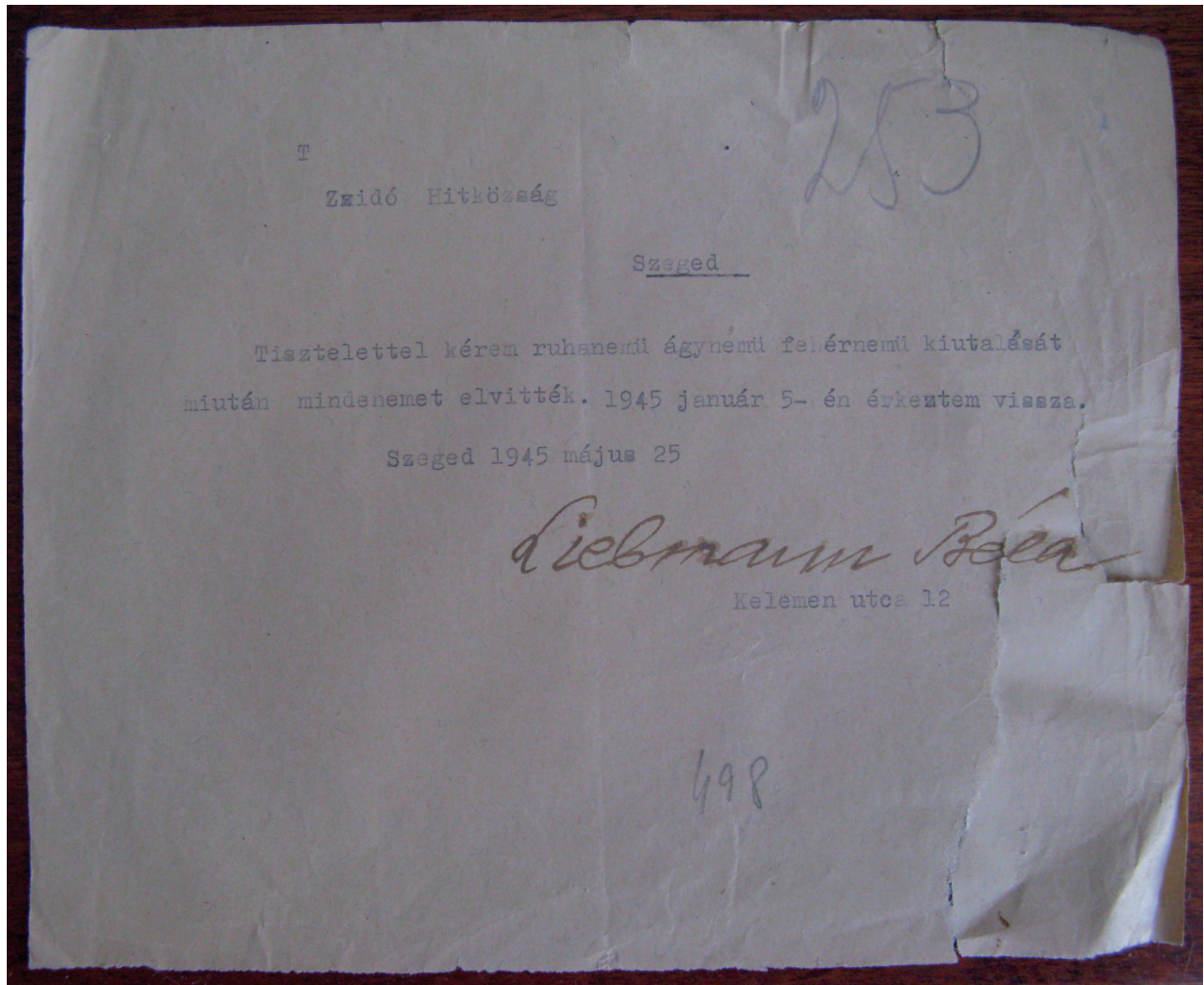
4. kép Bedőné Gömöri Sári kérvénye

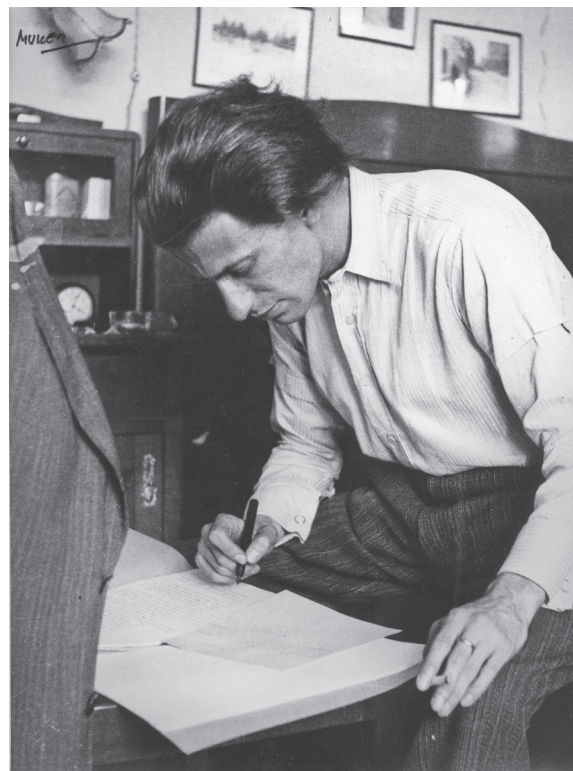
5. kép Kárász Judit Piac a kultúrpalota előtt 1933 körül (mfm)

6. kép Liepmann Béla Zsinagóga bútorokkal (mfm_t518)

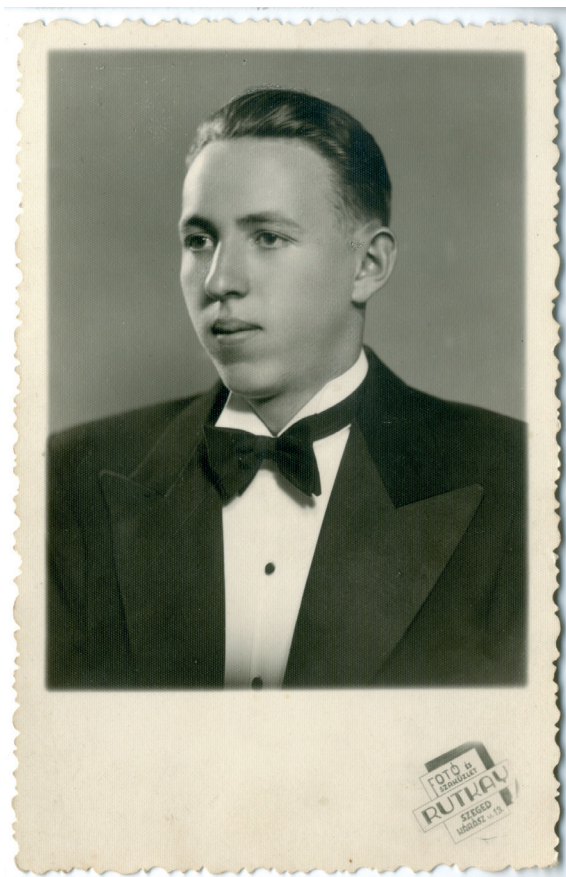
7. kép Liebmann Béla kérvénye

8. kép Müller Miklós Radnóti Miklós, Szeged 1934 (mf_m_it2014.3.26.)

9. kép Rónai József Tóth Kata diákszínjátzó 1940 (mfm_t2000.17.4.)

10. kép Rutkay fotó 1938 Férfi képmás (mfm_t2001.23.8.)

11. kép Szabadi Tibor Karácsony 1930-as évek (mfm_t2005.11.52.)

12. kép Vitkay Nővérek Csoportkép (mfm_t2002.37.19.)

Vitkay Felicia és Flóra, Kőrös p. 12.
Kérem: felsőruhás
felcímzés
agyronnás
1925. 07/11
Névkönyz Flóra
Annyit kérek arányában
vadászi kincsből
H. K. Jancsik

13. Vitkay nővérek kérvénye

IRODALOM

- Apró Ferenc (2014): Liebmann Béla. In: Tóth István (szerk.): *A szegedi zsidóság és a fotográfia*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 29-44. p.
- Fári Irén (2017): Fényképészek Szegeden a két világháború között. In: Bárkányi Idilkó – F. Lajkó Orsolya (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Új Folyam 4*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 203-240. p.
- Gábor Marianne: Interjú. In: Centropa.org. Elérhető: <http://www.centropa.org/hu/biography/gabor-marianne> Letöltés ideje: 2017. szeptember 10.
- Gömör Béla (2003): *Bäck Mancsi, az elfeledett szegedi fotográfusnő*. Budapest, 2003.
- Kincses Károly – N. Szabó, Magdolna – Tóth, Balázs Zoltán – Baki, Péter (szerk.) (2006): *Az udvari(as) fényképész. Rónai Dénes (1875-1964). A magyar fotográfia történetéből 41*. Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum.
- Lengyel András (2014): Müller Miklós. In: Tóth István (szerk.): *A szegedi zsidóság és a fotográfia*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 45-62. p.
- Molnár Judit (1995): *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben*. Szeged: Cserépfalvi.
- Szabó Magdolna (2014): Kárász Judit. In: Tóth István (szerk.): *A szegedi zsidóság és a fotográfia*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 17-27. p.
- Tóth Zoé (2016): *A Szegedi Református Egyházközség zsidómentő tevékenysége 1944-ben*. Kézirat, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politológia Tanszék.

FORRÁSOK

Visszatérő deportáltak kérvényei, 1945. Szegedi Zsidó Hitközség.

Fates 1944 - Jewish photographers in Szeged

Irén Fári

Seventy photographers worked in Szeged for a longer or shorter period between the two wars, many of whom we hardly know their activities. So far, researchers have only dealt with the work of four Jewish photographers (Manci Bäck, Judit Kárász, Béla Liebmann and Miklós Müller) in more detail. They all survived the Holocaust in different ways, two of them were working abroad, and Béla Liebmann worked in Labor Service while his family was deported. The study is also about the fate of eight other photographers: Endre Gábor, Sára Gömöri, József Rónai, Aladár Rutkai, Tibor Szabadi, Sándor Székely, Ilona Vitkay and Felicia Vitkay.

A „kulturális földosztás” Szegeden

A szegedi színházi élet beindulása 1944/45-ben

Farkas László Róbert*

* Koszta József Múzeum, Szentes

Kulcsszavak

Szeged
színház
politika
kultúra

Szeged
theater
politics
culture

Absztrakt

A művelődési helyzet sem tudja nélkülözni a politika behatását Magyarországon a második világháború utáni időszakban. Felszökkenve a pusztítás hónapjai után, csíráiban ugyan, de már a kulturális életben is jelen van a kommunisták türelmetlen ténykedése. Furcsa, paradox helyzet: épül az elnyomó hatalom, minden változásnak indul a gyökerétől, és a kultúra is „magasabb sebességbe kapcsol”. Minden szinten izzó munkálkodás folyik a tudatmódosítás érdekében, hadat üzenve az 1945 előtti, polgári ízlésű, inkább szórakoztató és üzleties jellegű színházi berendezkedésnek. Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a művelődési szféra szereplőinek a bevétel-orientált és koncesszióban működő magántársulatok, a kiszámíthatatlan hétköznapiok, majd a háborús éhezés, bujkálás, kilátástalanság után védőzárnyat, szociális biztonságot ad az újonnan épülő klientúra. A politika számára nincsenek kérdőjelek. 1945 első hónapjaitól narratívákká emelkednek, tudatalattiba fészkelődő dogmákká alakulnak az üzenetek. A szegedi színház az új művelődéspolitikai egyik kiemelt bemutató terepe. A tanulmány ezt a jelenséget, folyamatot elemzi.

Előszó

A náci rémuralom haldoklik, utolsó perceit éli hazánkban. Átmenet ez a korszak egy másik rosszba is. Szálasi Ferenc kormányt alakít 1944 októberében és nyilas hatalom alá kerül az ország. Budapest, valamint az ország középső és nyugati területe még német megszállás alatt van. Keleten viszont a második ukrán frontról, Malinovszkij marsall¹ vezetésével megérkeznek az újabb megszállók. Az oroszokkal együtt új politikai klientúra épül. Az átalakuló Magyarország központja – a határmenti adottságainál fogva – hazánk egyik intellektuális-tudományos központjaként Szeged lesz.

1944-1945 a hazai kulturális, művelődési élet fordulópontja. Egyfajta korszak- és paradigmaváltás a 20. században. A második világháború utáni időszak rövid, demokratikus társadalmi berendezkedést mutat külsőségeiben. Ebben az időtávban Teleki Géza gróf² és Keresztury Dezső³ lát el vallás- és közoktatási miniszteri feladatokat. A lelkiségi és oktatási folyamatok koordinálása mellett a kulturális irányítás is hozzájuk tartozik. Elviekben. Ahogyan ezt a tanulmányban is bizonyítottan olvashatjuk majd, a művelődési helyzet sem tudja nélkülözni a szélsőbaloldali hatásokat, sőt, a történések magvát igazán ott kell keresni. Fő tevékenysége a kommunistáknak a társadalom kulturális-mentális homogenizálása volt. Az egyéni sokszínűséget és a vallást minden szinten elfojtják, fő cél az uniformizálás. Jelszavaik megkérdőjelezhetetlen narratívákká, dogmákká alakulnak, amelyek először taktikusan az antifasiszta népfront eszméjébe burkolóznak.

A színházi életet is érintik természetesen a változások. A színészek nagyobb része még mindig bujkál az országban, esetleg hadifogságban vagy koncentrációs táborokban van. Aki túlélte az embertelen munkaszolgálatot, az ott várja a szabadulást. Vannak, akik szerencsésen még időben külföldre távoztak a fajvédő törvények miatt. A helyzetet tökéletesen bemutatják ezek a példák: Karády Katalin, a háború előtti időszak dívája és nőiedálja, ünnepelt molesztár kilenc hónapig fekszik otthonában idegösszeomlással a háború borzalmái miatt (embermentok.eletmenete.hu; é.n.). Utána Zilahy Lajos⁴ íróval együtt alapító tagja a „Magyar-Szovjet Művelődési Társaságnak”.⁵ Jávor Pált, a bálványozott színészlegendát antifasiszta magatartásáért – és feltehetően zsidó származású felesége miatt is – a nyilasok Sopronkőhidára hurcolják; kilenc hónappal később, 1945 nyarán szabadul. Visszatérése után kevésbé sikeres, mellőzötté válik. Szelezky Zita és Páger Antal szélsőjobboldali magatartásuk miatt külföldre menekülnek. A Vörös Hadsereg 1945 januárjában érkezik Budapestre. Röviddel utána üzemel a Nemzeti Színház, Major Tamás pedig február 20-tól igazgató. Felcsendülnek újra a régi melódiák az Operettszínházban, Jób Dániel építési kölcsönből helyreállítja a Vígszínházat, a Madách Színház is megnyitja kapuit. Várkonyi Zoltán először Szabad Színház néven, majd hónapokkal később Művész Színház elnevezéssel alapít egy páratlan, európai ízlésű, avantgárd eszközökkel dolgozó társulatot. És a többi fővárosi

színház, kabaré, varieté is újra nyit. Megalakul a Színészek Szabad Szakszervezete (Farkas 2014).

Mi történik ekkor Szegeden? A szovjet csapatok 1944. október 11-én érkeznek a városba Butyenkó alezredes⁶ vezetésével. A későbbi politikai berendezkedést, valamint a kulturális és helytörténeti mozzanatokat vizsgálva láthatjuk, hogy az újjáépülést és a helyi társadalom változásait a háború utáni kezdetektől egészen a Rákos-diktatúra totális térnyeréséig az országos eseményekkel kell párhuzamba állítanunk.⁷

Az alábbiakban adalékokat olvashatunk a szegedi művelődés- és színháztörténet ezen időszakáról. Szűkítve halmazunkat, az 1944/45-ös szegedi színházi évad történéseit és az állami szintre emelt, intézményesített Szegedi Nemzeti Színház első hónapjait vizsgáljuk. Fordulatokban gazdag, izgalmas a szegedi kulturális helyzet, amelyet talán ilyen részletességgel még nem vizsgáltak. Le kell szögeznünk, hogy a téma eddigi kutatási eredményei „sötét foltot” rejtenek, rejtettek magukban.

Ez a dolgozat inkább történeti munka, mint színházi, szakmai anyag. Annál is inkább, mert Szeged 1944-1945 utáni köztörténeti, politikai, szociológiai és társadalmi folyamatai egyértelműen feldolgozottak. Nívós szakkönyvek, publikációk, doktori dolgozatok, egyetemi kéziratok és újságcikkek bőségesen állnak rendelkezésünkre, amelyekért köszönettel tartozunk a korábbi szerzőknek. A kutatáshoz ezek csak szerény kapaszkodókat voltak képesek nyújtani abból a szempontból, hogy a kereteket kevésbé ismert forrásokkal feltölthessük. A külön-külön mozaikszemekként árválkodó források csak néhol „elejtett”, jelentéktelen mondatokként, adatokként szunnyadtak eddig. Inkább csak kísérő jelenségei voltak egy hírnek, vagy politikai jelenségnek. De a bemutatott történéseket, fel-felbukkanó adatokat most megpróbáljuk egy témára felfűzni, minden eddigi „elejtett” mondatnak jelentőséget adva. A politikai kultúra és a kultúrpolitika – érdekes szójáték, de két külön fogalom és egymástól elválóan értelmezhető jelenségekről beszélünk – összefonódásáról, azok egy irányba mutató termékenyüléséből, az 1944 utáni „kulturális földosztásról”, mint művelődéspolitikai diskurzusról eddig Szeged viszonylatában nem olvashattunk. Körképet nyújtunk Szegedről, annak relációjában, hogy a szovjet hatásra kiépülő politikai rendszer a kényszerített társadalmi folyamatokkal együtt, miként hatott a helyi kulturális életre. Reményeink szerint adósságot törlesztünk ezzel, és méltó módon hozzájárhatunk Szeged 20. századi történetének kutatásához. A hatalmi átrendeződést egyfajta „színházi reflektorral világítjuk meg”, hogy a művelődéspolitikai átrendeződések apró, eddig még nem ismert elemeit vizsgálva, teljes képet kapjunk a Szegeden végbemenő színházi változásokról.

Azt állítjuk – és a következőben ennek bizonyításához keresünk forrásokat –, hogy a szegedi színházi élet már a kezdetektől, a háború utáni hónapoktól egy jól körvonalazható ideológiai stratégia mentén szellemül át fokozatosan, amely országos szinten egyedüli jelenség a vizsgált időszakban.

A színházi élet bővebb megismeréséhez elsőként Szeged közállapotát, politikai helyzetét mutatjuk be röviden. Ezt megismerve térünk át a szegedi kulturális élet történéseire, végigjárva a színház mellett más játszóhelyeket is. A dolgozat végén az összefoglalásban kíséreljük meg eredményeinket summázni.

A munkában segítséget nyújtottak adattárak, lexikonok, a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárának dokumentumai, korabeli színházi témájú összefoglalók, különös tekintettel segítette a visszaemlékezést a *Délmagyarország* napilap elektronikus archívuma. Ézúton is külön köszönetet kívánok mondani egykori történész kollégámnak, Vincze Gábornak, valamint tanáraimnak, dr. Zombori Istvánnak és dr. Miklós Péternek tanácsaikért, forrásként felhasznált tudományos publikációikért, valamint Sándor János színházrendezőnek, a szegedi színház történetét bemutató munkáiért.

Szeged helyzete

Amikor 1944 tavaszán sorra tartóztatják le és hurcolják el a kommunistákat, Dénes Leót Újvidékre viszik munkaszolgálatra. Néhány hónappal később, a légitámadások folytán, és a Vörös Hadsereg közeledése miatt, ide vezénylik 1944 augusztusában Szegedre, légoltami szolgálatra. Itt találkozik össze, itt köt szellemi szövetséget Valentiny Ágostonnal, a szociáldemokrata ügyvéd-politikussal, aki később az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, igazságügyi miniszter és egyben 1945 nyaráig Szeged polgármestere. Politikailag eredményes munkakapcsolat alakul ki kettejük között. A városba érkező Vas Zoltán, a Magyar Kommunista Párt (MKP), valamint a szovjet kormány különmegbízottja Dénes Leót ajánlja figyelmébe az orosz katonai városparancsnoknak. Így delegálják először őt városi tanácsnoknak dr. Pálfi György megbízott polgármester mellé, majd utána Valentiny helyettesének. Dénes 1945 augusztusától már egyedül irányítja a várost polgármesterként. A koalíciós időszakban még dr. Antalffy György,⁸ a jogász-szocdem politikus lát el aljegyzői, majd alpolgármesteri feladatokat.

A máig sokat emlegetett szegedi, keményvonalas Komócsin-család aktívan vesz részt az új politikai életben és a város újjászervezésében. A gyakran ittas, képzetlen, antiszemita, eredeti szakmáját tekintve tetőfedő-cserepező Komócsin Illés⁹ magas beosztást lát el. Élet-halál ura ekkor, a helyi politikai rendőrség, később a szegedi ÁVH parancsnoka. Testvére a kőműves és egykoron vörös katona Id. Komócsin Mihály,¹⁰ az MKP szegedi és délterületi bizottságában foglalt helyet, hadiüzemek és szakszervezetek felügyeletét látja el. Fiai is követik: Komócsin Zoltán¹¹ mozgalmár, a KISZ egyik szegedi alapítója, a MADISZ titkára. Ebben az időszakban rendszeresen jelennek meg cikkei a *Délmagyarország* napilapban. Ifj. Komócsin Mihály¹² segéd munkás is szakszervezeti felelőse az MKP-nak Szegeden.

Az első napokban a fél város, mintegy 75 ezer ellátatlan ember élelmezéséről,¹³ a gázgyár beindításáról, és a villanyvilágítás azonnali megoldásáról kell gondoskodniuk a városvezetőknek. Az utóbbiak nélkül a kórházak, klinikák sem tudnak működni. A városban hatezer

munkanélküli van ezekben a hónapokban. Kormányzati működés nélkül, a maga erejéből küzd a város, napról-napra haladnak előre az újjászervezésben. Megindítják az igazságszolgáltatást, a pénzügyi igazgatást, a postát és megszervezik a rendőrséget, majd szovjet katonai segítséggel és a város ezreinek bevonásával megépül a várost Újszegeddel összekötő ideiglenes pontonhíd.

1944. november 5-én Moszkvából megérkezik Gerő Ernő, Révai József, Farkas Mihály és Nagy Imre Szegedre. A napfényvárosa ekkor országos politika központja. A moszkoviták újjászervezik a kommunista pártot, létrehozzák a központi vezetőségüket. Első ülésüket november 7-én tartják. November 20-ig vannak Szegeden, azután Debrecenben üléseznek. A közigazgatás újjászervezése egy időben megindul a szegedi MKP tagtoborzása, Révai József, Szirmai István¹⁴ és Vas Zoltán segítik a pártaktívákat. A találkozókön a türelmetlenkedőket nyugtatják: a proletárdiktatúrát azonnal még nem lehet bevezetni. Az első tömeges gyűlést a városi színházba (mai Szegedi Nemzeti Színház épülete) hívják össze. Beszámolók szerint a jelenlévők könnyes szemmel éneklék az Internacionálét. Karácsonyra már intézményesített és gördülékenyen működő pártszervezettel rendelkezik a szélsőbaloldal. Emellett Szegeden összeállnak a szakszervezeti bizottságok és üzemi tanácsok is.

Szegeden megalakul az ekkor még a közjogi és társadalmi átszerveződés érdekében működő – nem törvényesített módon, hanem mozgalmi szinten – Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. A törvényhatósági bizottságot megszüntetik, megszervezik a népbíróságot, döntenek az Ideiglenes Nemzetgyűlés delegáltjairól, kijelölik a földosztó bizottság tagjait és újjászervezik a városi képviselőtestületet. Megalakul a Kommunista Ifjúsági Szervezet.¹⁵ A fiatalokból álló mozgalom magját a szegedi Csillag Börtönből szabadult kommunista fiatalok és a Szegedi Munkásotthon¹⁶ vezetői képezik. A tömörülés országos központi vezetősége Szegeden ülésezik rendszeresen – székház nélkül, valamelyik tag lakásán. Nem sokkal később a szervezetet a kommunisták felosztják, majd 1945 januárjában hivatalosan is megalapítják a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséget (MADISZ), hogy szélesebb körben tudják érvényesíteni népfrent-politikájukat. Eközben a szociáldemokraták és a kiszegzdák fiatal sejtjei is létrejönnek, de Szegeden a legnagyobb erővel a MADISZ-ba toboroznak fiatalokat, akik társadalmi munkában a közbiztonság helyreállításában és a politikai munkában is segédkeznek. Az újonnan szerveződő polgárőrség és a hadsereg munkáját segítik, valamint az antidemokratikus erők, nyilas csoportok, reakciós bandák leleplezésében jeleskednek (Dénes 1970; Sárközi 1981).

Fontos adalék még, hogy 1944 novemberében, hosszú hónapok után, a német megszállás alatt betiltott szegedi *Délmagyarország* napilap újraindul, amelynek résztulajdonosa Balogh István szeged-alsóközponti plébános és miniszterelnökségi államtitkár (Balogh Péter). A szerkesztőbizottságban a Péter mellett (gazdasági főnök) még a parasztpárti Erdei Ferenc (főszerkesztő), és a kommunista párti Révai József (főmunkatárs) foglalnak helyet. Megalakuláskor a függetlenségi front újságja, 1945 nyaratól pedig már a kommunisták hivatalos orgánuma helyi szinten a *Délmagyarország*. A kiszegzdák másik lapot szerkesztenek *Szegedi Kis Újság* néven, a *Szegedi Szabad Szó* pedig a Nemzeti Parasztpárt újságja (Miklós 2007: 171-172). Az MKP szegedi csoportja Vas Zoltán koordinálásával *Szegedi Népakarat* néven napilapot szerkeszt. Az első szám 1944. október 18-án jelenik meg. Rövid életűnek bizonyul, összesen 9 számot él meg az újság (Paál 2016).

1945 májusától „Magyar-Szovjet Művelődési Társaság” néven, országos mintára komoly kultúrmozgalom indul a városban is. A régi mozgalmarokból, kommunistákból, szociáldemokratákból álló társaság díszes székházat is kap a belvárosban a Dugonics tér 9-11. szám alatt. Dénes Leó emlékiratai szerint (Dénes 1970) az üzemi csoportokból, egyetemi dolgozókból, katonákból, politikusokból álló csoportosulás rövid idő alatt tömegbázissá duzzadt. Az új székházban már szakosztályokra tagozódnak. Van orvosi, jogi, mezőgazdasági, ipari, pedagógus, színházi és sajtóosztály, egyre szélesebb rétegeket tudnak magukénak a lakosságból, mind több ember vesz részt a találkozókön. Rendezvényeik célja a szovjet élet – így írja az egykori városvezető –, a tudomány és művészeti élet megismerése és megismertetése. Továbbá a „felszabadulási évforduló” megünneplése, a magyar-szovjet barátság napjának megtartása és szovjet művészek előadása szerepel még rendszeresen a palettán (Dénes 1970; Sárközi 1981).

A kommunisták előretörése ellenére a kiszegzdák Szegeden 62,2%-os támogatottságot szereznek maguknak az országgyűlési választáson, 1945 novemberében (Dénes 1970; Sárközi 1981).

A színházi élet Szegeden

1944-ben a háború utáni lelki romok eltakarítása is azonnal megkezdődik. Dénes Leó (1970) visszaemlékezése szerint a szovjetek nagyban segítették a szegedi kulturális élet felpezsdítését. Komoly szerepe volt annak – írja –, hogy a második orosz városparancsnok, Hajtovics¹⁷ magasrangú tiszt helyettese, Kartjenov gárdaalezredes¹⁸ a háború előtt hazájában maga is színészként tevékenykedett (Dénes 1970).

A színház ekkor még alkalmatlan a nézők fogadására, hiszen a tetőn lévő egyik víztartályt bombatalálat érte. Több mint harmincezer liter víz árasztja el a nézőteret és a környező folyosókat (Sándor 2003), mégis a körülmények ellenére október 18-án már esztrádműsor megy a városi színházban. Ekkor még koncesszióban, egyfajta bérleti rendszerben működik a teátrum, dr. Baranyi János¹⁹ zeneiskola-igazgató, zongoraművész, karmester és Herczeg Vilmos²⁰ szegedi színész – aki 1928 óta örökös tagja a játszóhelynek – vezetésével.

Magánvállalkozókként működtetik a színházat, és az általános bérleti díj mellett az előadások bevételeiből is fizetniük kell a város kasszájába. A több hónapos helyreállítási munkálatok után december 13-án indul be ténylegesen a kultúrgépezet. A bevétel érdekében színre viszik Molnár Ferenc Liliomját, továbbá operettek, vígjátékok, kabarék váltogatják egymást a repertoáron. Reálisan vizsgálva ez inkább háború utáni búfelejtő²¹ és üdítő lélekgyógyászat, mint színházi évad. A koncessziós évad mérlege (1944. október-1945. augusztus): 214 operett és 41 prózai előadás (Nikolényi

1986: 8-9). Tíz hónap alatt ez 255 előadóestet jelent. Tehát (a hétfőkön kívül) átlagban minden este felgördült a függöny Szegeden vagy a tájelőadásokon, amelyek helyszínei Hódmezővásárhely, Kecskemét és Makó voltak (MNL-CSML: 515/1945).

Egy másik játszóhely is működik a városban. Ez a szegedi ipartestület székháza, annak is a díszterme (ma ez a szegedi Képzőművészeti Ház a Horváth Mihály utcában), ahol a tervek szerint kabarék, szonok, kuplék, bohózatok kerülnek műsorra. A nagyszínházhoz hasonlóan ez a vállalkozás is koncesszióban működik „Szegedi Vígszínpad” néven, amelynek vezetője 1945-ben Betlen-Bruckner László²² zeneszerző-karmester.

Néhány adalék: Az ötlet és repertoár nem újszerű. Bruckner a század elejétől a városban működő kabarészínjátás hagyományait folytatja ugyanott, az ipartestület épületében. Azon időszak működése 1925-ig követhető (Délmagyarország 1925. július 26.: 7). A megalakulás éve bizonytalan, források erre nincsenek, de 1910-ben már jegyzi a *Délmagyarország* (Délmagyarország 1910. július 31.: 13). Mivel a lapot Róna Lajos 1910-ben alapította és a kabarészínház megnyitásáról nem írt az újság abban az évben, rendre csak műsorrendet közölt, így elképzelhető, hogy a nyitás korábbra tehető.

Folyamatos teltházak előadásokról, ünneplő közönségről számol be a krónika az első, Bruckner előtti időszak kapcsán. A nézők a belépők mellett 30 és 100 előadásra szóló bérletet is válthatnak, szinte napról-napra cserélődik a műsor, egymást váltják a vidéki és nagynevű fővárosi fellépők. Az előadások közben vacsorát is felszolgálnak. Szonok, kuplék, kabaréjelenetek, egyfelvonásos bohózatok, vígjátékok és cigányzenés estek vannak műsoron. A háború előtt többször is fellép itt többek között konferansziéként Békeffy István és Fekete Pál énekes is.²³

Tehát Bruckner a régi időket akarja visszavarázsolni Szeged belvárosába. A levéltári és más források csak szűken engedik megismerni az intézmény 1944 utáni működését. Annyi tudható, hogy a háború évei alatt vallása miatt bujkálni kényszerülő Bruckner működési engedélyét azzal a feltétellel kapja meg 1945 márciusában, hogy jegybevételeinek 35%-át a városnak adja. A szerződés értelmében minden hétköznap egy, vasár- és ünnepnapokon pedig két előadást tartanak. A városnak írt évadtervében ígérvényt tesz bohózatok, varietéműsorok, operettek, egyfelvonásos komédiák előadására olyan nevekkal, mint a Latabár testvérek, Feleki Kamill, Komlós Vilmos és Herczeg Jenő, a legendás „Hacsek és Sajó” páros, valamint a pályakezdő Rátonyi Róbert, Fekete Pál, vagy Bárczy Kató. Bruckner „ígéretét bírja”²⁴ Karády Katalinnak – olvasható a levéltári forrásban –, mely szerint az egykoron ünneplélt díva kéthetes vendégszereplésre Szegedre érkezik (MNL-CSML: 1612/1945). Tehát folytatni kívánja a már „bejáratott” szegedi kabarét, remélve, hogy megtalálja majd célközönségét. A Szegedi Vígszínpadról további források nem lelhetőek fel, nem tudni, hogy egyáltalán megvalósult-e a tervezett repertoár az évad folyamán, avagy zavartalanul tudott-e működni a továbbiakban.

A „Fiatalkamarszínház” nevű színházi vállalkozás is programot hirdet a városban. A MADISZ ernyője alatt működő csoport a városi zeneiskolában tartja előadásait (ma ez az SZTE Zeneművészeti Karának épülete, a szegedi Tisza Lajos körúton). Működésük 1945. február 17-én indul, de csak pár hónapig adnak műsort. Nagyívű terveket dédelgetnek, nem titkoltan avantgárd, politizáló-népművelő feladatokat kíván betölteni a társulat. Annyi bizonyos, hogy ez a szárnybontogató műhelye több, később országos ismertségűvé váló művésznek. Márciusban kritika olvasható a helyi napilapban a szegedi illetőségű, és később munkáival országosan kiemelkedő Horvai István²⁵ rendezéséről. A cikk Pirandello *IV. Henrikjéről* szól. Ebben az ugyancsak szegedi születésű, később országos ismertségű és tragikus sorsú Rozsos István²⁶ a főszereplő. Ismert név még az ugyancsak szegedi Gera Zoltán is, aki epizód szerepekben a Városi Színházban áll a nézők elé, de a Pirandello darabban is játszik (Délmagyarország 1945. február 16.: 2; Délmagyarország 1945. március 4.: 6). Májusban Molnár Ferenc két egyfelvonásosáról cikkez a *Délmagyarország*. A kritikus ismételt Horvai remek szakmai munkájáról ír, de a fennkölt és lírikus méltatás helyett komoly bírálat éri a Kamaraszínházat: ebben az időszakban nem ildomos Molnár Ferencet, „polgári” szerzőt játszani. Hiányosságnak rója fel a cikk írója, amiért nem a két háború közötti szocialista irodalom szerzőit kívánják műsoron tartani. Az *Előjáték* és a *Marsall* darabok szereplőiről egyébként dicsérőleg és elismeréssel nyilatkozik az újság. Kiváló színészi alakítást nyújt ismét az ismert nevek közül Rozsos István és Gera Zoltán. Az alkotók kesernyés visszaemlékezése szerint a társulat 1945-ben komoly konkurenciája a formálódó nagy színháznak. Az előadások művészi rangja magas értékkel bír, több profi színész is át akar szerződni hozzájuk a városi színházból. Az intézményesülést kétségtelenül veszélyeztetik – így emlékeznek erre Horvaiék –, lassanként elfogy körülöttük a levegő. Az alkalmi társulás szétszéled (Akác 1986).

A városi színház eközben a tömegeket vonzó előadások mellett még mindig nehézségekkel küszködik. Májusban a városi mérnöki hivatal terepszemlélet tart a színházban: a homlokzati erkélyek javításra szorulnak. Az orosz támadás következtében meglazultak, életveszélyessé váltak – olvasható a levéltári forrásokból. Ezeket le kell bontani és újra kell építeni. Továbbá az épület főhomlokzata a tűzvédelmi lövedékek következtében erősen megrongálódott, és a tetőszerkezet hiányosságait is pótolni kell. A munka elvégzéséhez a mérnöki jelentés szerint 20.000 pengő szükséges. 1945 nyarán még mindig nem biztosítottak a megfelelő műszaki körülmények arra, hogy biztonságban működtethető legyen az épület. Ennek ellenére a művészek rendületlenül

játszanak, folynak az előadások. A tavaszi külső javítások után, a használat által újabb, belső műszaki problémák jelentkeznek: a színpadi kábelvezetékek erősen elhasználtak, sürgősen cserére szorulnak. A tetőszerkezet javítása sem volt teljes a megelőző hónapokban, ugyanis nyáron már az esőzések alkalmával a nézőtér is kap a csapadékból. Ezek után a nézőtéri izzókat is cserélni kell – 12 db 100 wattos izzót, 28 db gyertya égőt, és 23 db 25 wattos világító testet kell beszereznie a színházgondnoknak. A színházi telefonrendszert is javítani kell. A feljegyzések, levelek arról tanúskodnak, hogy a koncesszionális rendszer ellenére, a rendkívüli helyzet miatt a működés során jelentkező hiányosságok pótlását mind a városi önkormányzat finanszírozza (MNL-CSML: 1718/1945; 7128/1945; 3113/1945; 7265/1945).

A budapesti Nemzeti Színház Major Tamás vezetésével nyári turnéra indul. Szegedi állomásukon, 1945 júliusában „népművelő” darabot adnak elő, Rachmanov²⁷ szovjet író *Viharos alkonyat* című drámáját.²⁸ A színmű bemutatja, hogyan áll az értelmiség a forradalom és a demokrácia szolgálatába az 1917-es orosz forradalom idején – a téma igen aktuális ekkor a szellemi elit befolyásolása kapcsán. Rachmanov főszereplője egy egyetemi tanár, aki forradalmárnak áll, az ő lelkének belső változásait követi a darab. A helyi napilap kiemelt hírként kezeli a vendégjátékot, és a fővárosi színház igazgatója boldogan nyilatkozik a *Délmagyarországnak*. „A rendkívül érdekes drámát vidéki körutunk során mindenütt eljátszottuk, főleg munkásközönség előtt, mindenütt nagy sikerrel. Általában örvendetes az a megértés, amellyel a kultúrára éhes munkáspublikum a komoly művészetet fogadja.” – mondja Major (Délmagyarország 1945. július 29.: 2). A következő sorokban már kultúrpolitikai irányelveket fogalmaz meg, mely egyenes üzenet az alkotóknak és nézőknek egyaránt. Sajnálkozva állapítja meg, hogy a hazai színészet nagyon rossz állapotban van. Meglátása szerint a megelőző „reakciós” időszak eredménye ez, amelyből nagyon nehezen talál magára a színházi világ. Mindenütt az a panasz, hogy a közönség csak operettet akar látni. Véleménye szerint ezt csak azok mondják, akik eddig is színházba jártak, de most új befogadókra van szükség. A cikkben megadja a születőben lévő színházpolitika hármas szabályát: új szellemmel, új mondanivalóval kell megtölteni a színpadot, és új közönséget kell a nézőtérre ültetni. „Cél, hogy a széles néprétegek is részesei legyenek a színikultúra áldásainak. Ez nem nehéz feladat, és csak a színházon múlik, hogy megvalósítja-e. Ezt kell figyelembe vennie a vidéki színházaknak, főleg a szegedinek.” – összegzi gondolatait. Úgy látja, hogy „[...] a szegedi színház elsődleges feladata a mélyre süllyedt színjátszás felemelése. Helyes lenne, ha a városi színházból Szegeden Nemzeti Színház alakulna, mert úgy könnyebben meg tudná valósítani magasabb rendű céljait” – fejezte be a riportot Major Tamás (Délmagyarország 1945. július 29.: 2).

A Nemzeti Színház vezetője mindenki számára egyértelműen rögzíti a kódokat nyilatkozatában: Rachmanov egyetemi tanárja a magyar néző; akár lehet a szegedi színházba járó közönség is, aki a jövő embere, az új embertípus. A darab az ébredő értelmiség „marketingje” – nem véletlenül turnéznak vele 1945 nyarán az országban. Nem mond mást Major a lapnak és rajta keresztül az egész városnak, mint „vonalas” kortesbeszédet. Nem szárnyal és nem generál szakmai vitákat, nem elemez, hanem a politika keretei között moralizál színházi helyzetről és társadalomról. Dogmát hirdet, vagyis fellebezésnek helye nincs.

A magyar színházpolitika tehát 1945-től már központi irányelvként nem a szórakoztatást helyezi előtérbe, hanem a cél az, hogy a színpad érzékeny eszközökkel tanítson és politizáljon – ha kimondatlanul is, de manipulálja a nézőt.²⁹ A repertoár, a szerzők választása, a rendezői értelmezés és az ábrázolásmód már ekkor a kifejlődő diktatúra letapintható jellemzője. Rendre jelennek meg orosz és magyar szerzők hasonló művei a színpadokon, Major tagja a színházi szakma reformját előkészítő „ötös bizottságnak”: Gobbi Hilda, Várkonyi Zoltán, Both Béla és Oláh Gusztáv³⁰ mellett Major az igazi kulturális komisszár a kitüntetett páholyban. Ő a legfőbb előljáró, a Nemzeti igazgatója azok között, akik a reformok mellett bábáskodnak. Nyilatkozata tehát nem a művészi önkifejezésről szól, nincs benne érzékenység, líra, önmarcangoló kétely vagy elszánt útkeresés, ahogyan egy művészre esetleg jellemző lehet, hanem tudatosan politikai programot hirdet.

1945 augusztusában az orosz frontszínház ingyenes előadást tart a lakosságnak, az előadás műszaki munkálatainak költségét is a város vállalja magára (MNL-CSML: 330/1945). Az évad ünnepeleménye, hogy augusztus 28-án államosítják a színházat, ekkortól kezdve a neve: Szegedi Állami Nemzeti Színház. Az „Állami” jelző megkülönböztetés, az állami fenntartású működést hangsúlyozza. A pécsi és a miskolci színházak esetében is ott szerepel a „Nemzeti” elnevezés, ám ezek csak nevükben nemzetiek, valóban városi és konzorciumi fenntartásban működnek (Délmagyarország 1945. szeptember 11.: 1). 1945 őszére három állami színház működik az országban: a Nemzeti Színház, az Operaház, és a Szegedi Állami Nemzeti Színház. Ne feledjük, a színházakat csak 1949-ben államosítják. Érdekes módon nem a miskolci, nem is a debreceni vagy más társulat, hanem vidéki játszóhelyként egyedül a szegedi kerül állami fenntartásba 1945-ben. Ez talán némi magyarázatra szorul: egyrészt a szegedi városi színház renoválása olyan mérvű költségeket igényel, amelyhez a város kevésnek bizonyul, így az állami beavatkozás nélkülözhetetlen. Másrészt 1944 őszétől az országos politika Szegeden koncentrálnak. A kommunista felsővezetéssel a kapcsolat még mindig napi szintű 1945-ben, Szirmai István, Révai József, Vas Zoltán a városban dolgozik. A színházban, mint az egyén gondolat- és lélekformáló intézményében rejlt lehetőségeket közelebbről érzékelik – a szegedi teátrum országos példaként szolgálhat.

A városvezetés társigazgatójának dr. Baranyi Jánost jelöli ki, és szerződtek hozzá a magas presztízzsel bíró és ünnepezt színészt, Lehotay Árpádot a fővárosi Nemzeti Színházból.³¹ 1945 nyarán egy komoly vita alakul ki: az intézményt elsőre egyedül kívánja igazgatni Lehotay, ám az egyeztető tárgyalások után mégis marad mellette társigazgatóként az egykori zenetanár. A városvezetés honorálja ugyanis Baranyi előző évadban tett áldozatos munkáját (megélhetést ad a színészeknek, az épület több millió pengő értékű ingóságait megvédi az állagromlástól és koordinálja a színház építési munkálatait), ezért meghagyják vezetőtársként az intézmény élén: ő lenne a zenei tagozat vezetője, Lehotay pedig a prózát igazgatná (Dancs 1945). Egy időre így béke honol az épületben.

A lázas készülődések március óta tartanak: a fővárosból érkező új prózai igazgató kitűnően érzi az „új szelek” erejét és irányát. A művészt átgondoltan vezeti be a várospolitika a köztudatba, 1945 tavaszán így nyilatkozik a helyi sajtónak, a *Délmagyarországnak*: „Elöttem az orosz művészet példája lebeg. Az orosz színházak kizárólag a legnemesebb és legértékállóbb műsorról nevelik az új generációkat. Tudnunk kell, hogy egész kultúránk a következő generáció szellemi felemelkedésétől függ. Új szellemiség, új műsor és új művészi elképzelés kell, hogy érvényesüljön. Az üzleties színpadművészetnek egyszer és mindenkorra meg kell szűnnie. Nevelni akarunk, tehát az anyagi szempontnak csak másodrendű szerepe lehet. Mi színészek semmi más nem kívánunk munkánkért, csak tisztességes megélhetést. Nem hiszünk abban a színházban, amely profitra dolgozik. Meg kell teremtenünk az új szociális és legmagasabb nivójú magyar színházi kultúrát. Ezen a téren nincs alku, erre fogok törekedni és hiszem, hogy munkám eredményes lesz. A hitem és az akaratom az, amit boldogan ajánlottam fel Szeged városának” (*Délmagyarország* 1945. március 4.: 6). A Nemzetiből érkező művész tehát gondosan, mérlegelve, elsősorban elméleti szinten készíti elő az évadot, igazodva a politikai rendszer elvárásaihoz.

A tiráda azért különös Lehotaytól, mert előtte majd negyedszázadon keresztül a Nemzeti Színházban, Hevesi Sándor³² árnyékában, polgári attitűdben érleli ki színészetét. Az új igazgatót olvasva úgy érezhetjük, mintha szembe kerülne saját magával. Különösen igaz ez akkor, és talán érthetővé is válik a szemléletváltás – a távolból kár lenne bírálatot mondani a nagynevű művészre –, ha átlátjuk Lehotay szociális helyzetét, amelyet az 1945. március 26-án keltezett, gróf Teleki Géza vallás- és közoktatási miniszterhez intézett leveléből ismerhetünk (Dancs 1945). Lehotay egy kérelemmel fordul Telekihez: az ostrom alatt lakása és minden értéke elpusztult, keresete nincs, megélhetése nehézkes. Igazgatása alatt Nemzeti Színházbeli tagságát nem kívánja megszüntetni. Tavaszra és nyárra igényli a betegszabadságolását és arra az időszakra kéri illetményének megállapítását is a fizetésének folyósításához, valamint hozzájárulásért folyamodik a miniszterhez a fővárosi örökös tagságának státuszához, amely az anyagi szempontok mellett más miatt is fontos: erre „presztízs szempontjából is nagy szükségem lenne”. A kétoldalas levélben hosszú sorokon keresztül olvasható önmaga dicsérete, amelyben folyamatosan a Nemzeti Színházra, az ott eltöltött dicsőséges évtizedekre, feddhetetlen magatartására, „lankadatlan és eredményes munkára” hivatkozik (Dancs 1945: 461-462).

Érdekes részlet az is, hogy míg a Nemzeti Színházban státuszát megtartja Lehotay, sőt, örökös tagságra vágyik, eközben hosszú távra tervez. Legalább is arról nyilatkozik a helyi napilapnak, hogy Szegeden akar letelepedni (*Délmagyarország*, 1945. március 4.: 6). Olyannyira komolyan gondolja ezt, hogy 1945 áprilisában színiiskolát nyit a városban. A szegedi Felsőkereskedelmi Fiúiskola (ma ez a Kőrösy József Közgazdasági Szakgimnázium, a Tisza-part és a Kass Szálló szomszédságában) tantermeiben kap lehetőséget a színésznevelésre – így kívánja biztosítani a színészutánpótlást. Két tagozatot hirdet, prózai és operett csoportot, először négyhónapos kurzusokban gondolkodva. Komoly tervei vannak, őszre már színpadi beszédkurzusokhoz is toborozni akar fiatalokat, államilag támogatott iskoláról álmodik Szegeden (*Délmagyarország* 1945. március 28.: 2). Karakterét figyelve kérdéses, hogy ez egyfajta színészi fészkelődést, az alkotó energiák burjánzását jelenti-e életének ezen állomásán, vagy a tervezés pusztán szociális kényszerből fakad. Avagy egyfajta útkeresés-e ez vagy határozott-e a szándéka a szegedivé váláshoz amiatt, mert nem érzi biztosítottak pályájának további pozitív alakulását a fővárosban – hiszen Budapesten talán mellőzöttnek érezné magát, azonban Szeged biztos pont lehet a számára.

Közben a Kolozsvári Színház teljes felszerelése Szegedre érkezik, az intézményt gyakorlatilag átköltöztetik. Főrendezőnek Abonyi Tivadart³³ nevezi ki a minisztérium és évi 20 millió pengő szubvenciót határoznak meg az üzemeltetésre. A megállapodás értelmében Szeged város évente 1 millió pengővel járul hozzá a költségekhez, amely a fűtést és világítást fedezi. Az intézmény felettes szerve, főhatósága a kultuszminisztérium, de napi szinten egyeztetnek a vezetők a szegedi városi irányítással is, különösen dr. Pálffy György kulturális tanácsnokkal, aki ekkor még polgármester-helyettes (Dancs 1945).

Az előkészítésben Baranyi is részt vesz, ám az intézmény központi vezetése és fenntartója, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium a megosztott művészeti vezetést nem fogadja el. A vezetői vita végére „pontot tesznek” a fővárosban: Baranyit leváltják, háttérbe állítják azzal az indokkal, hogy színházi-művészi tapasztalata nincs.³⁴ A Kolozsvári Színház tehetséges operaigazgatóját, Vaszy Viktort³⁵ jelölik ki zeneigazgatónak (Dancs 1945).

Adalék a minisztérium döntéséhez: elsőre azt gondolhatnánk, hogy Baranyi leváltásában Lehotay

kapcsolatai, protektorai döntenek, a Nemzeti Színház ünnepezt színesze győzelmet arat a társigazgató-vitában. Nos, iratot arra nem találni, hogy Lehotaynak közvetlen hatása lett volna az ügyre, ám arra igen, hogy a „kulisszák mögött” Kodály Zoltán érvel a változtatásért és Vaszy kinevezéséért a minisztériumban. A nemzetközi szinten is elismert zenetudóst magas rangon kezeli az államirányítás. Kodály ekkor a Nemzetgyűlés tagja párton kívülként, valamint a Zeneművészeti Főiskola igazgatótanácsának elnöke. Vezetői feladatokat lát el a Magyar Művészeti Tanácsban, a Magyar Zeneművészek Szabad Szervezetében, és az Országos Köznevelési Tanácsnak is tagja. Hónapokkal később már feladatai közé tartozik a Magyar Tudományos Akadémia organizálása is (Péteri 2007) – így jól látható, hogy személye a zenei művészeti életben megkerülhetetlen. Hiteles személy ahhoz, hogy aggodalmát kifejezve kövesse őt a politikai felsővezetés a „szegedi ügyben”, mert a terveket nem érzi biztosan megvalósíthatónak Baranyi személye esetében. A kifinomult művész határozott javaslatot tesz a szegedi zenei élet megszervezéséhez: az operaegyüttes vezetésére Vaszy Viktort, egykori tanítványát ajánlja (Dancs 1945). Hozzá kell tennünk, hogy az idő és az eredmények Kodályt igazolják: a nemzetközi hírű szegedi operaszínház hagyományai Vaszy Viktorhoz kötődnek, művészeti vezetése máig hatással van a Szegedi Nemzeti Színház arculatára és tevékenységére.

Visszatérve az 1945-ös, őszi történésekhez: ebben az évadban már Beregi Oszkár is a szegedi társulat tagja, és már itt bontogatja szárnyait Tábori Nóra, Bessenyei Ferenc, Rajz János és Simándy József is. Az esztrád-jellegű könnyedebb műfajok lekerülnek a műsorról. Az évadot százszázalékosan művészi rangra kívánják emelni, darabválasztás tekintetében a Nemzeti Színház és az Operaház jelölik ki követendő mintának. Határozott cél, hogy operaegyüttes alakuljon Szegeden (Dancs 1945).

Nem véletlen, hogy a koncessziós rendszerben működő Szegedi Vígszínpadról sem le lehet írni híradás – ugyanúgy, mint a MADISZ berkeiben működő Fialók Kamaraszínházáról sem. Működésük leáldozóban van, a központi művelődéspolitikai teljes egészében a Szegedi Nemzeti Színházra, annak beindítására koncentrálnak. A színház húsz operai szolistával, ötvenhét tagú zenekarral és tizenöt tagú balettkarral rendelkezett. Ekkorra már a társulati létszám százötven főt tesz ki (Nikolényi 1986: 8-9). Tervezett bemutatók és a monumentális műsorterv a minisztériumi jelentés szerint (Dancs 1945: 510):

Opera (20 bemutató) – Kodály: *Háry János*, Mozart: *Szöktetés a szerájból*, Puccini: *Pillangókisasszony*, Puccini: *Tosca*, Verdi: *Rigoletto*, Verdi: *Trubadúr*, Rossini: *A sevillai borbély*, Bizet: *Carmen*, Verdi: *Aida*, Erkel: *Bánk bán*, Muszorgszkij: *Hovascina*, Offenbach: *Hoffmann meséi*, Verdi: *Traviata*, Mascagni: *Parasztbecsület*, Donizetti: *Szerelmi bájtal*, Albert: *A hegyek alján*, Smetana: *Az eladott menyasszony*, Wagner: *Tannhäuser*, Weiner: *Csongor és Tünde*, Rimszkij-Korszakov: *Seherezáde*.

Operett (9 bemutató) – Jacobi: *Sybill*, Schubert-Berté: *Három a kislány*, Lehár: *Paganini*, Lilly³⁶, Planquetta: *A cornevillei harangok*, Offenbach: *Orfeusz az alvilágban*, Harsányi-Zágon-Eisemann: *XIV. René*, Bakos-Harmath: *Stambul rózsája*, Harbach: *Rose Marie*.

Próza (12 bemutató) – Zilahy: *Tizenkettedik óra*, Molnár: *A hattyú*, Török: *Különös éjszaka*, Bissou: *Válás után*, Dickens: *A házitündér*, Szolovjev: *Csendháborító*, Gogol: *Revizor*, Shakespeare: *Makrancos hölgy*, Molière: *A fősvény*, Sardou: *Rabagas*, Tamási Áron: *Tündöklő Jeromos*, Shaw: *A hős és a katona*.

A forrásban lévő színházpolitika megértéséhez az akkori kulturális irányítás ránk maradt szemelvénye ad sorvezetőt: kiválóan jellemzi a háború utáni kurzus szövegeit ez a dokumentumrészlet. Az új színházi életről ezt írja 1945-ben a Vallás-és Közoktatási Minisztérium színházi összefoglalója:

„A dolgozó tömegek a felszabadulásig el voltak zárva a színháztól. [...] Sajnos a munkásság alig kóstolhatta meg a kultúra, a művelődés ízét. [...] Azoknak kellett a kulturálódás feltételeit biztosítani, akik attól el voltak zárva, de olyan kulturális értékek közkinccsé tételére is lehetőség nyílt, amelyek megismerése tilos volt azelőtt. A progresszív művészek ezért azonosultak azonnal a „kulturális földosztással”, és ezért vállalták a sorsközösséget a munkásokkal és parasztokkal. E téren jellemző Major Tamás állásfoglalása, amit a *Szabad Nép* hasábjain 1945. szeptember 30-án megjelent nyilatkozatában olvashatunk. A kultúra munkásainak és az üzemi dolgozóknak érdekazonosságát és közös feladatait hangsúlyozza a szerző. Többek között azt fejtegette, hogy: kenyér nélkül nincs igazi kultúra. Ezért a kultúra munkásainak részt kell venniük a dolgozók kenyérharcában. Mi kulturális és művészeti tevékenységünket a dolgozó nép küzdelmének szolgálatába állítjuk, és a dolgozók építő munkájukkal megteremtik egy szélesedő nemzeti kultúra alapjait” (Dancs 1945: 6-17).

A „kulturális földosztás” így Szegeden is beindul. 1945. szeptember 17-én rendezik az első, intézményesített társulati ülést. A szovjet katonai parancsnokság segíti a színház működését: a Marx tér 12. szám alatti ingatlant (mai neve Mars tér) színeszháznak jelölik ki.

Külön „csemege” a történeti áttekintésben, hogy zúgó taps, szünni nem akaró ünneplés fogadja Jávor Pál szegedi vendégszereplését a színházban 1945. október 26-án. Igazi kuriózum ez a péntek esti program a nézőknek. Három egyfelvonásosban lép a függöny elé a Sopronkőhidáról hazaérkező művész. Zilahy Lajos *Házasságszédelgője*, Fodor László³⁷ *Nagy Katalin*ja és Hunyady Sándor³⁸ *Bakaruhában* című vígjátéka van műsoron. Jávor szegedi feltűnése és szerepeltetése – bár Major Tamás hosszú ideig nem kívánja szerződtetni a Nemzeti Színházba, a rendszer egyáltalán nem veszi vállára az egykori csillagként tündöklő színészt – politikai tartalmat sejtet és a szegedi színház számára komoly reklámértékkel bír. Kimondható tehát: Jávort „használgák”. Egyértelmű, hogy az új vezetésnek, s az államosított teátrumnak

kiváló népszerűsítője ebben a helyzetben a híres mozisztár. A műsor előtt Jávort Lehotay mellett a városvezetés fogadja a színpadon, és a nézők előtt beszélgetnek vele közvetlen stílusban, mely beszélgetésbe politikai mondanivalót is csempésznek. A köszöntések közben kiemelten hangsúlyozzák antifasiszta kiállását, amely példával szolgálhat mindenki előtt (Délmagyarország 1945. október 28.: 3).

Az évadkezdés időpontja azonban még november elején is bizonytalan. A színház átalakítása nem tűr halasztást, 120 millió pengő értékű állami beavatkozást igényelne a renoválás: több minden más mellett a legmodernebb színpadtechnikát akarják beépíteni. Terítéken van a felfokozott és gyors munkakezdés, a szezont az Ipartestület székházában kívánják kezdeni, ott tartanák az előadásokat. Az építkezés miatt várhatóan csak karácsony előtt tud újra kinyitni a színház (Délmagyarország 1945. október 18.: 1; Délmagyarország 1945. november 9.: 1).

Az első bemutatót december 22-én tartják a színházban, Zilahy Lajos *Tizenkettedik óra* című szatírájának főszereplői Lehotay Árpád és Rajz János. A jelek szerint – további adatot, forrást az ellenkezőjére nem találni – az Ipartestület székházába való költözést elvetették, a renoválást gyorsan megoldották.

A darabválasztás tudatos, üzenetértékű, mert Zilahy darabját a pacifista szólamai miatt a háború előtt betiltották. A premier ünneplő közönsége a színészek játékát és a darabban elhangzó mondatokat előadás közben többször tapsorkánnal honorálja. Előtte Dénes Leó, a város polgármestere mond évadnyitó beszédet (Dénes 1970; Sárközi 1981): átadja a városi intézményt a minisztériumnak, amelyet a helyszínen jelképesen az immáron főispáni rangban lévő dr. Pálfi György vesz át (Délmagyarország: 1945. december 23.: 2).

Utószó

Összességében a szegedi folyamatokat is az országos események leképeződésének kell tekintenünk. De más nagyvárosokhoz képest itt mégis erősebben, kitüntetett dimenzióban vegyül össze a hatalmi klientúra, a szociális gondoskodás és a politika kirakatműködése.

A szegedi városi színházat már 1945-ben államosítják, holott a hazai játszóhelyek csak 1949-ben kerülnek miniszteriális kezekbe. Mindközül a dél-alföldi színházat kívánja példaként szerepeltetni a politika a változások pozitív előhírnökeként. Az állam vállalja az épület fizikai újjáépítését, nagy formátumú alkotókat prezentálnak, akik attraktív és igényes előadásokkal szórakoztatják a nézőket. Tartalmas üzenet ez tehát nézőnek, alkotónak egyaránt. Az új társadalmi berendezkedés lehetőségével magyarázzák a mindennapokban érzékelhető különbségeket.

Az alkalmi és bérleti konstrukciós társulások után annak, hogy a szegedi színház kiemelt „nemzeti” státuszban stabil gazdasági háttérrel, állami garanciával működhessen, politikai okai voltak. Az állami finanszírozással történő működtetés a rendszerelvű átnevelés sikerességét, az új nézői rétegek megnyerését célozta. Az első „állami” évadban a tizenkét prózai bemutató mellett összesen huszonkilenc zenés darab volt a repertoáron. A háború utáni első, immár állami fenntartásban üzemeltetett szegedi évad műsortervéből egyértelműen látható, hogy az ún. „beszoktatást”, a nézőkkel történő kulturális-politikai diskurzust a zenés művekkel igyekeztek elérni. A politikai átnevelés érdekében a könnyebben értelmezhető előadásokkal tervezték az „új nézőket” a színházba csalogatni. Így indult meg az 1944/45-ös évadban a „kulturális földosztás” Szegeden.

IRODALOM

- Antalfy, György (szerk.) (1987): *A munkásmozgalom Csongrád megyei harcainak életrajzi lexikona*. Szeged: MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága.
- Dancs, Rózsa (1945): *A Vallás és Közoktatási Minisztérium Színházi iratai 1945 február–március. Színháztörténeti Könyvtár – Új sorozat 19*. Budapest, 1945.
- Dénes, Leó (1970): Emlékeim a nagy jelentőségű sorsfordulóról. In: *Tiszatáj*, 1970/6., 555–561. p.
- Farkas, László Róbert (2014): A szovjet ideológia fojtogató ölelése a magyar színházművészetben. In: *Mikes International*, 2014/2., 30–43. p.
- Miklós, Péter (2007): A Páter és a Hírlap. In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historica 10*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 167–193. p.
- Nikolényi, István (1986): *Szegedi Nemzeti Színház 1883–1986*. Szeged: magánkiadás.
- Paál, Vincze (szerk.) (2016): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest: Woters Kluwer. Elérhető: goo.gl/bNW8CP Letöltés időpontja: 2018. március 8.
- Péteri, Lóránt (2007): Zene, oktatás, tudomány, politika (Kodály és az államszocializmus művelődéspolitikája 1948–1967). In: *Forrás*, 2007/12., 45–63. p.
- Révész, Béla (2003): A szocialista állam és professzora. Szélgjegyzetek Antalfy György portéjához. In: *Jogelméleti Szemle*, 2003/4., o.n. Online kiadás. Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/revesz16.html> Letöltés időpontja: 2018. március 8.
- Sándor, János (1998): *Százados színházkrónika. Szegedi színházi és színészi kataszter*. Szeged: Ariadne Press Bt.
- Sándor, János (2003): *A szegedi színházi krónikája. A kőszínház és társulatainak története 1883–1944*. Szeged: Bába Kiadó.
- Sárközi, István (1981): Adalékok Dénes Leó munkásmozgalmi és közéleti tevékenységéhez. In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 325–359. p.
- Staud, Géza (1960): *Orosz és szovjet színművek magyar színpadon (Adattár). Színháztörténeti füzetek 34. szám*. Budapest: Színháztudományi Intézet.
- Székely, György (szerk.) (1994): *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Zsigmondné Pap, Éva (2008): *Szeged zenei élete 1945 és 1960 között*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: SZTE Zeneművészeti Egyetem.

FORRÁSOK

- Magyar Nemzeti Levéltár - Csongrád Megyei Levéltár (MNL-CSML): *Szeged Város színházi iratai*. XV. 22: 330/1945; 515/1945; 1612/1945; 1718/1945; 3113/1945; 7128/1945; 7265/1945.
- Bálint László: *Adalékok Komócsin Illés életrajzához*. Előadás a Kommunizmus Áldozatainak Emléknepjén, Csongrád Megyei Kormányhivatal, 2017. február 24.
- Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) (2017): *Sajtószemle: A kommunista diktatúrák áldozatainak emléknepjéhez kapcsolódó NEB szereplések*. Kézirat. Budapest: NEB. Elérhető: <https://www.neb.hu/hu/a-kommunista-diktaturak-aldozataira-emlekezunk-2017> Letöltés időpontja: 2018. március 8.
- Komoly, Pál: Betlen B. László emlékezete. In: *Délmagyarország*, 1981. május 20., 4.p.
- Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics. In: SZTE Klebelsberg Könyvtár, o.n. Elérhető: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/w2/who/malinovszkij.html> Letöltés időpontja: 2018. március 8.
- Teleki, Géza. In: Online Magyar Életrajzi Lexikon, o.n. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC15363/15578.htm> Letöltés időpontja: 2018. március 9.
- Keresztury, Dezső. In: Online Veszprém Megyei Lexikon, Eötvös Károly Megyei Könyvtár, o.n. Elérhető: <http://www.ekmk.hu/lexikon/talalatok3.php?beture=KERESZTURY%20Dezs%C5%91> Letöltés időpontja: 2018. március 9.
- Karády Katalin, a gyermekmentő színésznő. In: Embermentok.hu, o.n. Elérhető: <http://embermentok.eletmenete.hu/kar%C3%A1dy-katalin80> Letöltés időpontja: 2018. március 14.
- Magyar-Szovjet Baráti Társaság. In: 1956-os Intézet – Online Kislexikon, o.n. Elérhető: <http://www.rev.hu/sulinet45/ora3/ora3.htm> Letöltés időpontja: 2018. március 5.
- Magyar-Szovjet Baráti Társaság. In: Wikipedia.hu, o.n. Elérhető: https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar%E2%80%93Szovjet_Bar%C3%A1ti_T%C3%A1rsas%C3%A1g Letöltés időpontja: 2018. március 5.
- Komócsin, Mihály, id. In: Online Magyar Életrajzi Lexikon, o.n. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08293.htm> Letöltés időpontja: 2018. március 6.
- Komócsin, Zoltán. In: Online Magyar Életrajzi Lexikon, o.n. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08294.htm> Letöltés időpontja: 2018. március 6.
- Komócsin, Mihály, ifj. In: Wikipedia.hu, o.n. Elérhető: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kom%C3%B3csin_Mih%C3%A1ly Letöltés időpontja: 2018. március 9.
- Szirmai, István. In: Online Magyar Életrajzi Lexikon, o.n. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/15145.htm> Letöltés időpontja: 2018. március 6.
- A Vígyszínpad augusztusi műsora. In: *Délmagyarország*, 1910. július 31., 13.p.
- Délmagyarország*: 1910. július 31.; 1925. július 26.; 1945. február 16.; 1945. március 4.; 1945. március 28.; 1945. július 29.; 1945. szeptember 11.; 1945. október 18.; 1945. október 28.; 1945. november 9.; 1945. december 23.; 1964. október 14.; 1981. május 20; 1986. május 31.
- Vígyszínpad műsora. In: *Délmagyarország*, 1925. július 26., 7.p.

JEGYZETEK

¹ Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics (1898–1967): „a Szovjetunió marsallja. Az első világháborúban az orosz cári hadsereg, 1919-től a Vörös Hadsereg katonája. 1944 második felétől Magyarországon harcol, sikerrel vívja meg a debreceni csatát, később Budapest ostromának irányítója. A háború után a távol-keleti csapatok főparancsnoka, 1956–57-ben rövid ideig a szárazföldi erők vezetője, 1957–67 között honvédelmi miniszter.” (SZTE Klebersberg Könyvtár é.n.)

² Teleki Géza, gróf (1911–1983): „vallás- és közoktatási miniszter, geográfus-geológus, egyetemi tanár, Teleki Pál, gróf miniszterelnök fia. Egyetemi tanulmányait Bécsben végezte, és ott doktorált 1930-ban. 1940-től 1944-ig a kolozsvári egyetemen a gazdasági földrajz tanára. 1944-ben, a német megszállás idején a fegyverszünetet sürgette; tagja lett a Moszkvába indított küldöttségnek, amely ott október 11-én alá is írta az ideiglenes fegyverszüneti egyezményt, amely azonban az október 15-i kiugrási kísérlet kudarca miatt nem válósulhatott meg. A Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányban 1944. december 22-től 1945. november 13-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1948-ig a budapesti Műszaki Egyetem közgazdasági karának gazdasági földtani tanszékén tanár, és ott a Dunavölgy tematikus tércélsorozatának egyik kimunkálója. 1949-ben az USA-ba távozott. 1950-től a Virginiai Egyetem tanára, 1955-től a George Washington Egyetemen a földtan professzora. Feleségével együtt, gyógyíthatatlan, súlyos betegségük miatt öngyilkos lett.” (Online Magyar Életrajzi Lexikon é.n.)

³ Keresztury Dezső (1904–1996): „vallás- és közoktatási miniszter, költő, irodalomtörténész, tanár. Az Eötvös-kollégium tagja, a bölcsészdoktori oklevél megszerzése után tanára. Az Írószövetség egyik megalapítója. Parasztpárti politikusként az 1945–1947-es években vallás- és közoktatásügyi miniszter. Költőként a Nyugat nemzedékére jellemző kifinomult stílus, a sokoldalú és megalapozott műveltség jellemzi munkásságát. 1968-ban József Attila-díjat, 1978-ban Állami Díjat, Kossuth-díjat és Széchenyi-díjat kapott. Veszprém Megyei Tanácstól Batsányi János Irodalmi és Művészeti Díjat kapott.” (Online Veszprém Megyei Lexikon é.n.)

⁴ Zilahy Lajos (1891–1974): „író, újságíró. Jogot tanul, majd újságíró. 1916-ban verseskötete, majd 1922-ben a „Halálos tavasz” című nagysikerű regénye jelenik meg. Színházaknak is ír jeleneteket, zenés számokat. 1925-től a Kisfaludy Társaság tagja. 1948-ban az USA-ba költözik. Élete utolsó részében sokat tartózkodik a Vajdaságban, halála akadályozza meg a hazatelepülésben” (Székely 1994: 877).

⁵ „A Társaság 1945 januárjában alakult azzal a céllal, hogy elmélyítse a magyar-szovjet barátságot. Alapító elnöke a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert volt. A társaság aktivitása valójában a szovjet típusú kommunista rendszer propagálására irányult. Egy évvel később már félmillió tagja volt. 1948-ban vette fel a Magyar-Szovjet Társaság nevet, és ekkortól kommunista tömegszervezett alakult, mely 1953-ban már 1,3 millió taggal és 8000 helyi szervezettel rendelkezett. A helyi szervezetek működése többnyire formális volt. A társaság *Ország Világ* címen hetilapot adott ki. Az 1956-os forradalom idején a társaság szétesett, majd 1957 nyarán Magyar-Szovjet Baráti Társaság (MSZBT) néven szervezték újjá, ekkor már tagság nélkül. A Kádár-korszakban sokáig Apró Antal volt az MSZBT elnöke. A rendszerváltás idején az MSZBT is széthullott” (1956-os Intézet é.n.).

⁶ Butyenkó, a vörös hadsereg Szegedre érkezésétől első városparancsnoka a városnak. (Városparancsnoki posztján Hajtovics alezredes követi.) Életrajzáról nincs adatunk.

⁷ A későbbi szegedi politikai események is természetesen az országos helyzetet tükrözik folyamatosan.

⁸ dr. Antalfy György (1920–1993): „jogász, politikus, egyetemi tanár. Egyetemi évei alatt szoros kapcsolatba kerül a szociáldemokrata mozgalommal. 1945-től főispáni titkár Szegeden, majd polgármester-helyettes. 1948-ban elvégzi az MDP pártiskoláját. 1948 után a Délmagyarország napilap főszerkesztője és országgyűlési képviselő. 1946 óta a szegedi egyetem jogi karának előadója, később a jogelmélet tanszék rendes munkatársa. Három ízben dékán, kétszer az egyetem rektora Szegeden. 1962-ben Munka Érdemrenddel, 1964-ben és 1970-ben a Munka Érdemrend arany fokozatával, 1980-ban pedig a Szocialista Magyarországrért Érdemrenddel tüntetik ki.” – dr. Antalfy György életrajza alapján (Révész Béla 2003 é.n.: o.n.).

⁹ Komócsin Illés (1898–1956): tetőfedő-cserepező, politikus, rendőr, Id. Komócsin Mihály testvére. A monarchia idején az adriai hajóflottában matrózként szolgál. 1944-től a szegedi államrendőrség politikai osztályának vezetője, később a helyi ÁVH parancsnoka. A róla szóló politikai összefoglalókból, hangulatjelentésekből még kiderül, hogy munkavégzése közben gyakran ittas, politikailag iskolázatlan, gyengéseitek erőszakosságával ellensúlyozza és zavarosan foglal állást az antiszemitizmus kérdésében. Utóbbi téma kapcsán írott jelentése miatt, amelyben leírta: „a szegedi politikai rendőrség harcol a

zsidóság ellen” – leváltották. Komócsin Illés életrajzához adalékokat tudhattak meg a jelenlétük Bálint László kutatótól, a Csongrád Megyei Kormányhivatal és a hódmezővásárhelyi Emlékpont közös szervezésében megrendezésre kerül szimpóziumon, a Kommunizmus Áldozatainak Emléknappján, 2017. február 24-én, a Csongrád Megyei Kormányhivatalban. Forrás még: Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) 2017: 10.

¹⁰ Id. Komócsin Mihály (1895–1978): építőmunkás, szakszervezeti vezető. Komócsin Mihály és Zoltán apja, Komócsin Illés testvére. 1912-től a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége (MÉMOSZ) és az MSZDP tagja. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadseregben harcol. A két világháború között, mint a baloldali ellenzék tagja, részt vesz Szegeden az MSZDP munkájában, kapcsolatban áll az illegális KMP-val. Emiatt többször letartóztatják. 1944 nyarán Ricsére internálják, ahonnan Szegedre 1944 október elején tér vissza, majd bekapcsolódik a helyreállítási munkákba, az MKP szervezésébe; annak egyik alapító tagja, szakszervezeti összekötő. Részt vesz az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakításában, képviselővé választják. 1945 őszéig a szovjet parancsnokság megbízásából a szegedi hadiüzemek vezetője, az algyői Tisza-híd felépítéséhez szükséges anyag- és élelmiszer-ellátást szervezője. Jelentős szerepet tölt be Szeged politikai életében. 1946–48-ban a szakszervezetek Csongrád vármegyei titkára, 1948–49-ben a köztársaság elnöki hivatalának tanácsosa. Ezután visszatér Szegedre és 1950–54-ben a Városi Tanács pénzügyi osztályvezetője, 1954–57-ben a szegedi III. ker. tanács elnöke. 1949-től ismét részt vesz a szakszervezeti mozgalomban, a MÉMOSZ Központi Vezetőségének is tagja (Online Magyar Életrajzi Lexikon é.n.; MSZMP 1987: 219).

¹¹ Komócsin Zoltán (1923–1974): újságíró, politikus, Id. Komócsin Mihály fia. Apja révén már egészen fiatalon kapcsolatba kerül a munkásmozgalommal. Szegeden már 1944 októbertől bekapcsolódik a KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség) megalakításába, majd a MADISZ szervezője, kerületi titkára. Már ekkor feltűnik a *Délmagyarországra* írt politikai cikkeivel. 1948-ban rövid ideig az MDP Központi Vezetősége agitációs és propaganda osztályának munkatársa, majd a Vas megyei pártbizottság titkára. 1949–50-ben és 1953-tól az MDP Központi Vezetősége agitációs és propaganda osztályának vezetője. 1950–53: Moszkvában az SZKP Központi Bizottsága mellett működő főiskolán újságírói képzést szerez. 1957 tavaszán vezető szerepet játszik az ifjúsági mozgalom újjászervezésében, a KISZ létrehozásában; a KISZ országos szervező bizottságának vezetője. 1957–61-ben a KISZ Központi Bizottságának első titkára. 1957 februártól az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának tagja, 1957 júniustól a Politikai Bizottság póttagja, 1963-tól haláláig tagja. Szerepe volt a mezőgazdasági szocialista átszervezésében. A *Népszabadság* főszerkesztője (1961–1965), az MSZMP Központi Bizottságának titkára (1965–1974) (Online Magyar Életrajzi Lexikon é.n.; MSZMP 1987: 221).

¹² Ifj. Komócsin Mihály (1925–2016) építőipari és mezőgazdasági segédmunkás, politikus, Id. Komócsin Mihály fia, Komócsin Zoltán testvére. 1942-ben belép a Szociáldemokrata Pártba, majd 1943-tól az illegális kommunista mozgalom tagja. 1945–46: a nagy-szegedi pártbizottság szakszervezeti felelőse, utána titkár-helyettese. Az MDP Nagy-Szegedi Bizottságának titkára, 1949. január és 1950 között. 1950 júniusában Budapestre helyezik, ahol az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály helyettes vezetője. Az MDP budapesti XII. kerületi titkára 1951 májusától 1954 márciusáig. Ezt követően az MDP Heves megyei Bizottságának első titkára 1956 októberéig. 1956 novemberétől Szegeden az MSZMP pártszervezője. 1957 és 1962 között az MSZMP Szegedi Végrehajtó Bizottságának első titkára. 1965 augusztustól 1971 májusig az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának gazdaságpolitikai titkára. 1971. május 21-től 1974. április 12-ig a Csongrád Megyei Tanács elnöke. 1974. március 21. és 1985. március 9. között az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának első titkára. Ezt követően nyugdíjba vonul (Wikipedia é.n.).

¹³ Szeged lakossága ezidőben 140.000 fő volt.

¹⁴ Szirmai István (1906–1969) újságíró. 1945 után Szegeden részt vesz az MKP szervezésében, a *Délmagyarország* napilap szerkesztője, majd annak főszerkesztője. 1953-ban koholt vádak alapján letartóztatják. 1955-ben rehabilitálják. Szabadulása után a Begyűjtési Minisztériumban dolgozik. 1956 júniusától a budapesti pártbizottság lapjának, az *Esti Budapest*-nek a főszerkesztője. Részt vesz az 1956-os forradalom és szabadságharc következményeinek felszámolásáért, a konszolidációért folyó harcban. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának, majd az első központi bizottságnak tagja, országgyűlési képviselő, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának, 1957-től az MSZMP agitációs és propaganda osztályának vezetője. 1959-től az MSZMP Politikai Bizottságának póttagja, 1962-től tagja. 1959-től 1966-ig a Központi Bizottság titkára, később az Agitációs és Propaganda Bizottságnak vezetője, a parlament külügyi, ezt követően kulturális bizottságának elnöki tisztét tölti be (Online Magyar Életrajzi Lexikon é.n.).

¹⁵ 1944 őszén alakul illegális szerveződés, amelynek tevékenysége hónapokkal később megszűnik. A mozgalom nem azonos az 1957-ben alakult Kommunista Ifjúsági Szövetséggel (KISZ) (Dénes 1970; Sárközi 1981).

¹⁶ 1926-tól 1944-ig a Hétvezér u. 9. szám alatt működött Szegeden.

¹⁷ Élete, nagyobb vonalakban a *Délmagyarország* napilapban megjelenő cikkek alapján rekonstruálható: Mark Szemjonovics Hajtovics 1903-ban született. 1944-ben, a szovjet hadsereg főtisztjeként ő veszi át Butyenkó alezredestől a város irányítását, Szeged második városparancsnoka. Később, 1964 októberében Szegedre látogat, a város „felszabadulásának” 20. évfordulója alkalmából. A tudósítás szerint akkor, 63 évesen is aktív életet élt, az odesszai városgazdálkodási vállalat mérnöke (Délmagyarország 1964. október 14.: 3).

¹⁸ Életéről nincs forrásadat. Anyai tudható az akkori híradásokból, valamint későbbi visszaemlékezésekből, amely fent is olvasható.

¹⁹ dr. Baranyi János (1891-1971): zenetanár, zongoraművész, karmester. 1916-ban kerül Szegedre, a Városi Zeneiskolához. 1934-től városi zeneiskola igazgató Debrecenben. 1943-ban a zsidótörvények miatt nyugdíjazza, visszaköltözik Szegedre. Egy évadon keresztül (1944/45) konzorciumi szerződéssel a Városi Színházat igazgatja, majd megalapítja 1946-ban a szegedi konzervatóriumot. Utána 1957-ig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára (Zsigmondné Pap 2008).

²⁰ Herczeg Vilmos (1883-1965): színművész. 17 évesen kezdi pályáját a Vígszínház színiiskolájában. 1923-ban Szegedre szerződik. Igen hamar népszerű válik komikus szerepeiben, a színház ünnepelt művésze. Élete utolsó öt évében már betegsége nem engedi játszani. 1965-ben a Szegedi Nemzeti Színház sajtó halottjának tekintette (Sándor 1998: 277-279).

²¹ Baranyi igazgató évadrepertoárját így jellemzi Akác László újságíró az „Ifjúsági Kamaraszínház, anno 1945” című cikkében, a *Délmagyarország* napilapban (Délmagyarország 1986. május 31.: 7).

²² Betlen-Bruckner László (1892 – 1980): Iskoláit szülővárosában, Szegeden végezte. 1914-ben, a bécsi Zenekonzervatórium elvégzése után karmesteri vizsgát tett a budapesti Országos Színiakadémiánél. Vidéki magyar városokban, és Bécsben, Svájcban, Franciaországban is vezényelt, kuplészámokat, filmzenét is írt, hangszerelt. Ezután a fajúldozás miatt a színészkamara visszavonja működési engedélyét. Álnéven, hamis papírokkal bujkál 1944 végéig. Eredeti nevét (Bruckner) ekkor változtatja Betlenre. A Szegedi Vígszínház mellett a szegedi városi, majd a Szegedi Nemzeti Színház karnagya. A színházak államosítása után Szolnok, Békéscsaba és az Állami Déryné Színház után Győrbe kerül a Kisfaludy Színházhoz. Haláláig, 1980-ig dolgozott a városban (Komoly 1981: 4; Sándor János 1998: 144).

²³ *Délmagyarország* releváns lapszámai alapján (1910-1925).

²⁴ Karády Katalin későbbi Szegedre érkezéséről és fellépéséről nincsenek információink. Bruckner valószínűleg imponálólóg, a koncesszió biztos elnyerése érdekében nyilatkozott így a városvezetésnek. Karády ezidőben egészségügyi problémájával, társaságtól elzártan él, ahogy erről a bevezetőben szólunk.

²⁵ Horvai István (1922 – 2004): rendező, színházigazgató, színészpédagógus. A szegedi Tanárképző Főiskola hallgatója 1941 és 1944 között. Eközben rendezést Both Bélától tanul, aki a szegedi színház főrendezője. 1949-től az Úttörő Színház főrendezője. Kossuth-díjat kap, majd 1957-ig a Madách Színházat igazgatja. Ezután Miskolc következik, a Fővárosi Operettszínház, majd a Vígszínház, amelynek 1979 és 1985 között igazgatója is. 1971-től haláláig tanított színészmesterséget a Színház-és Filmművészeti Főiskolán (később Egyetem) (Sándor 1998: 207-208).

²⁶ Rozsos István (1922-1963) színművész. 1945-ben, a Fialatok Kamaraszínházában kezdi pályáját, Szegeden, hamar Budapestre kerül. 1945/46: Belvárosi Színház, 1946: Magyar és Madách Színház, 1947: Művész Színház, 1947-1950: Madách Színház. Utána az Ifjúsági, a Petőfi Színházban és a Vidám Színpadon lép fel, majd 1960-63-ban a Jókai Színház tagja. 1963-ban öngyilkos lett (Székely 1994: 659).

²⁷ Nincs adat.

²⁸ A darab premierje: 1945. június 28; Nemzeti Színház kamaraszínháza. (Ez a mai Katona József Színház Budapestén.) Rendező: Gellért Endre (Staud 1960: 12).

²⁹ A hazai filmművészet eredményeire is érvényes ez a jelenség 1945 után.

³⁰ Oláh Gusztáv (1901-1956): „rendező, díszlet-és jelmeztervező. A József Műszaki Egyetemen folytat építészeti tanulmányokat, de végül a Zeneakadémián végez zongora szakon, de a képzőművészet iránt élesen érdeklődik. Az operaművészet felé fordul, scenikusként kezd az Operaházban 1921-ben. 1936-1941-ig az Opera főrendezője, majd 1941 és 1956 között az igazgatója. 1930-1956: ugyanott scenikai főfelügyelő, főtervező” (Székely 1994: 568).

³¹ Lehotay Árpád (1896-1953): „színművész, rendező, színházigazgató, színészpédagógus. Gépészmérnöki diplomával műkedvelő eladásokban játszik,

Hevesi Sándor felfigyel tehetségére, a Nemzeti Színházhoz szerződött, amelynek 1944-ig tagja. 1935-től az Országos Színészegyesület színiiskolájában tanít, majd a Színiakadémián is oktat. 1945 és 1947 között a Szegedi Nemzeti Színház igazgatója. Utána: Belvárosi Színház, majd Madách Színház. Később a Magyar Néphadsereg Színház szerződtette (mai Vígszínház), de betegsége miatt már ott nem tudott színpadra állni” (Székely 1994: 452).

³² Hevesi – Hoffmann – Sándor (1873-1939): „rendező, színházigazgató, kritikus, író, műfordító. Bölcsészeti és jogi tanulmányait Budapesten végezte, majd színikritikákat és színházelméleti cikkeket írt. 1912-ben az Operaház főrendezője. 1933-tól haláláig a Magyar Színházban rendez. 1927-1932 között a Színművészeti Akadémián is tanít színpadi rendezést” (Székely 1994: 302).

³³ Abonyi Tivadar (1887-1968): „színművész, rendező, festőművész. 1949-től az Operaházban rendez. 1957-től ismét Szegeden rendez. Festményeivel több kiállításon szerepelt” (Székely 1994: 12).

³⁴ Dr. Baranyi János a színházvezetés helyett a kulturális felsővezetéstől megbízatást kap a szegedi, városi zenekonzervatórium megszervezésére.

³⁵ Vaszy Viktor (1903-1979): „zeneszerző, karmester, operaigazgató. A piarista gimnázium után a Zeneakadémia hallgatója, mások mellett Kodály Zoltán is tanítja zeneszerzésre. 1927-től az Egyetemi Énekkarok karigazgatója. 1941-ben kinevezik a Kolozsvári Nemzeti Színház zeneigazgatójának. 1945-ben, Kodály közbenjárására nevezik ki a Szegedi Nemzeti Színház operatagozatának élére. 1949-ben megszűnik Szegeden az operatagozat, Budapestre költözik, kottát másol és vezényel. 1957-ben tér vissza Szegedre igazgatónak és fő-zeneigazgatónak. Legendás énekes-nevelő, szakmai tanár és gazdag operarepertoárt alakít Szegeden. 1969-ben már a Szegedi Szimfonikus Zenekar vezetője. Koncerteket dirigált és sűrűn áll a színház karmesteri pulpitusára is. Vezénylés közben, a színházban érte a halál” (Sándor 1998: 288-292).

³⁶ Az összefoglaló az operett szerzőjét nem jelöli. Lehetséges, hogy Huszka Jenő: Lili bárónő című művét jelölik, ám az írásmód és a cím nem egyezik.

³⁷ Fodor László (1896-1978): „író, újságíró. Színpadi műveit Molnár Ferenchez hasonlóan kitűnő technikával építi fel, amellyel külföldön is sikert arat. 1932-től több amerikai filmforgatókönyvet készít, a '30-as évek végén az USA-ba költözik. 1955-től a német filmgyártásban is szerepet vállal” (Székely 1994: 225).

³⁸ Hunyady Sándor (1892-1942): „író, Hunyady Margit színésznő és Bródy Sándor író fia. Újságíróként kezdi pályafutását. 1929-től a Vígszínház házi szerzője. Több novellájából filmet készítettek” (Székely 1994: 319).

“Cultural Land Distribution” in Szeged.

The beginnings of theater life in Szeged in 1944/45

Lálszó Róber Farkas

Even culture cannot avoid the influence of politics in Hungary after the Second World War. After months of destruction, communist action is also present in cultural life. A strange situation is created: the oppressive power is building, changes starting everywhere and culture also moves to a higher speed. At all levels, hard work is underway to change consciousness, announcing war with a pre-1945, civic, rather entertaining and business-like theater setting. At the same time, it is indisputable that the actors in the cultural sphere are provided with social security by the newly-built clientele after the revenue-oriented and concession-based private companies, unpredictable weekdays, after-war starvation, hiding and hopelessness. From the first months of 1945 the political messages are transformed into subconscious dogmas. The theater of Szeged is one of the prominent demonstration areas of the new cultural policy. In this study we analyze this political-cultural phenomenon.